Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

SPROG OG KULTUR

UDGIVET AF

INSTITUT FOR JYSK SPROG- OG KULTURFORSKNING

VED

PETER SKAUTRUP
H. P. HANSEN OG NIELS ÅGE NIELSEN

Tyveførste bind - hæfte 2

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS
MCMLIX

INDHOLD

Niels Åge Nielsen: Ordstudier 33–34
Hans Veirup: Skrivemåden *mb* i ældre nydansk 35–38
K. Ringgaard: Når tostavelsesord bliver enstavelses 39–51
Til vore meddelere ved Jysk ordbog (P. Sk.) 52
Anmeldelse: Østjysk Hjemstavn (K. R.) 52
Peter Skautrup: Jyske ord. 6. Konjunktionen *ed* (fortsættes) 53–64

Indsendt litteratur

Gustav Albeck: Fra Grundtvig-litteraturen. Særtr. af Grundtvig-studier. – *Lars Alfvegren:* r-genitiv och are-komposition. Studier till en svensk ortnamnsatlas. 10 (Skr. utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien. 32). – *Harry Andersen:* »Kung Liljekonvalje«. Særtr. af Nysvenska Studier. – *Samme:* Johannes V. Jensen og sproget (Translatøren. Febr. 1959). – *Svend Andersen:* Hjerte og pen. Små stykker om stor digtning. – *Ingvar Andersson:* Erikskrönikans författare. (Svenska Akademiens minnesteckningar). – *Thorsten Andersson:* Norden och kontinenten. Föredrag och diskussioner. (Anm.) Særtr. af Zeitschrift für Volkskunde. Jahrg. 55. I. – *Arthur Arnholtz:* Digte. – *H. Bach:* Selvbiografiske træk i middelalderens litteratur. Særtr. af Aarhuus Stiftstidende. – *Knud Banning:* Degnekristne. – *Carl Michael Bellman:* Månan. Med indl. av Olof Byström. – *Gösta Bergman:* Det lämpliga uttrycket. Særtr. af Nysvenska Studier. – *Bertil Björseth:* Göteborgsspråket. (Skr. utg. av Nämnden för svensk sprakvård 19). – Blicher i breve. Udg. af Blicher-Selskabet ved Johs. Nørvig. – *Egil Nygaard Brekke:* Sverresagaens opphav. Tiden og forfatteren. (Skr. utg. av Det no. Vid.-Akademi i Oslo. II. Hist.-filos. Klasse. 1958. No. 1). – *Johs. Brøndum-Nielsen:* Fra Skaanes Senmiddelalder. (Festskr. udg. af Københavns Universitet i Anl. af Hs. Maj. kong Frederik IX's 60aars fødselsdag den 11. marts 1959). – *Kaj Baagø:* Magister Jacob Christian Lindberg. – *Jens Christensen:* Træk af nordfynsk Landsbyliv. Optegnelser udg. af Poul Andersen. – *Karl Clausen:* Dansk folkesang gennem 150 år. (Statsradiofoniens grundbøger). – *Paul Diderichsen:* The Importance of Distribution versus Other Criteria in Linguistic Analysis. Særtr. af Proceedings of the VIII International Congress of Linguists. – *Samme:* Sprog og livssyn. Særtr. – *Reidar Djupedal:* Ivar Aasen: Kveldsalme. Særtr. – *Samme:* Vinje og Amerika. Særtr. af Syn og Segn. – *W. Erichsen:* Die Satzungen einer ägyptischen Kultgenossenschaft aus der Ptolemäerzeit. Det kgl. da. Vid. Selsk. Hist.-filosof. Skrifter. Bd. 4. 1. – *Arne Espegård:* Lidt Læsømål. Særtr. af »Vendsysselske Aarbøger« 1958. – Mindeord om Carl S. Petersen. Af A. Fabritius og H. Topsøe-Jensen. – *Falkenstjerne* og *Borup Jensen:* Håndbog i dansk litteratur. I (11. udg.), III (9. udg.); Kommentar til bind 1, hæfte A (11. udg.), B (10. udg.), C (8. udg.) og til bind 3 (5. udg.). – *Faye, Andreas:* Dansk-Norsk Ordbog. Skrifter fra Norsk Målførearkiv ved Sigurd Kolsrud. XIV 1958. – *Andreas Fynning:* Samnordisk ordbog/ordbok. – *Dagfinn Føllesdal:* Husserl und Frege. (Avh. utg. av Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse. 1958. No. 2). – *Glarbo, Henny:* Privatarkiver fra Tidsrummet 1660–1800 i Rigsarkivet ved ..... Udgivet af Rigsarkivet. 1952. (Vejledende Arkivregistraturer IX). – *Martin A. Hansen* fortæller. Udg. af Dansklærerforeningen. – *Jouko Hautala:* The Folklore Archives of the Finnish Literature Society. Særtr. af Studia Fennica. VII. – *Samme:* Die folkloristische Forschung in Finland. Særtr. af Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirjasta. – *Samme:* »Der Kuckuck bringt die Botschaft des Sommers«. Særtr. af Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirjasta. – *Helle, Knut:* Omkring Bǫglungasǫgur. Universitetet i Bergen årbok 1958. Historisk-antikvarisk rekke nr. 7. Bergen 1959. – *Henry Hellssen:* Foregangsmanden Ernst Henrich Berling. Introduction ved Svend Dahl. Appendix ved T. Vogel-Jørgensen. 1958. – *Poul Lindegård Hjorth:* Nordsamsisk bøjningslære. (Udv. for Folkemaals Publ. Serie A Nr. 16). – *Ingeborg Hoff:* Minnetale om professor Sigurd Kolsrud. Særtr. af Det no. Videnskaps-Akademis årbok 1958. – *Ove Hoff:* Automation og beskæftigelse. (Berlingske Leksikon Bibliotek. 2). – *E. Hoff-Jørgensen:* Vitaminer, sulfonamider og antibiotika. (Berlingske leksikonbibliotek. 3). – *Nils von Hofsten:* Segerlöken, Allium victorialis, i folktro och folkmedicin. –

(Fortsættes omslagets side 3–4)

ORDSTUDIER

Af *Niels Åge Nielsen.*

Nedenstående ord og ordformer findes i H. F. Feilbergs firebinds »Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål« (1886–1914), som Jysk ordbog skal søge at supplere. Det gælder om dem alle, at det var ønskeligt at få at vide, om de skulle have haft større geografisk udbredelse end den, som Feilberg kendte, og ordbogen modtager da med glæde alle oplysninger om disse ord med eksempler på deres brug og med angivelse af deres betydning og udtale. – (Feilbergs lydskrift er i det følgende omskrevet til den nu brugte).

1. **flen** navneord. Feilberg har en lidt besynderlig ordform, 2. *flen*, udtalt *[fle'n]*, med kendeordet *de* 'det', fra Søvind sogn, Vor herred, og med betydningen »flint, kollektivt«. Det drejer sig formodentlig blot om en noget forvansket form af ordet *flint*, og når man i hans ordbog slår op på ordet *flintesten*, ses det også, hvorledes den er opstået. Han har nemlig fra Søvind udtalen *[fliŋsti'n]* ved siden af en med bevaret *-t: [fliŋt-]*. Lyden *t* er i den første form bortfaldet på grund af en almen tilbøjelighed til at lette udtalen ved at sløjfe medlyd i medlydsgruppe (ofte den midterste af tre, her nr. to af fire). Første led er nok egentlig *flinte-*, men i østjysk udtales denne tostavelsesform ligesom *flint*, i Søvind *[fliŋt]*. Der må nu videre være sket det, at man ud fra den nævnte simplificerede udtaleform af ordet *flintesten*, fordi dette ord var hyppigere brugt end *flint*, har dannet en ny usammensat form uden *-t*. I denne fradragne form er det egentlig p. gr. af det følgende *-t* bløde (palataliserede) *[ŋ]* atter blevet henført til dialektens *n*, og *[i]* er samtidig blevet henført til dialektens *e*, fordi dets mere lukkede udtale var betinget af det følgende *[ŋ]*. Da nu videre dialektens regel for sammensætninger var den, at enstavelsesord med stød for det meste mistede dette, når de indgik som første led i sammensætning (det hed *[hu's]* 'hus', men *['hu's|hål̥ə]* 'husholder'), har man forestillet sig, at det fradragne led *flen-* skulle have stød, når det brugtes alene og trykstærkt, og derfor indført i det lang vokal med stød: *[fle'n]*. Ordet burde da rettelig opføres under *flint* som en udtaleform for sig, opstået ved en særlig art af subtraktionsdannelse.

2. **nimmes** tillægsord. Ordet *nimmes*, udtalt *[nem'əs]* kender Feilberg fra Elbo herred (egnen yderst ude mellem Vejle og Kolding fjord) med betydningen 'nysgerrig, som har næsen alle vegne'. – Men det må dog være samme ord som det *nymers*, han opfører med betydning 2 'begærlig, higende, lysten efter, som syge efter mad', der har fået en betydningsudvikling til 'begærlig efter nyt', og som han gennem C. Molbechs »Dansk Dialect-Lexikon« (1841) 382 har fra Outzen, der havde skrevet dette sønderjyske ord *nymers*, men erklæret, at det blev udtalt *nymmes*, og at det betød (her oversat fra tysk): 'med lyst til at spise eller drikke noget nyt, som f. eks. syge plejer; ikke

nysgerrig': »Hun er nu saa nymmes at faae noget suurt – at faae den eller den at see.« – Ordets ældre betydning kender Feilberg også fra den samme egn. Betydning 1, skriver han, er 'nyt': *[de æ nymos å se' dæ hæ·r]* 'det er nyt at se dig her' fra Agerskov med henvisning til J. Kok: »Det danske Folkesprog i Sønderjylland.« I (1863), der – ligesom Outzen og Molbech – korrekt bestemmer det som hørende til gammeldansk *nymære* 'noget nyt eller usædvanligt' (se nu om dette ord i »Ordbog over det danske sprog.«). Ordets sidste led er lånt fra middelnedertysk *mere*, der svarer til højtysk *Mär(e)* 'nyhed, fortælling, sagn', til hvilket det mere kendte *Märchen* 'eventyr' er en formindskelsesform. Det jyske *nymærs* er da en ejefaldsform af dette *nymær(e)*, der er blevet til et tillægsord på lignende måde som f. eks. *træls* af *træl* (ud fra »det er træls arbejde« og lign.). Og formen *[nem·əs]* er opstået ved åbning af *y* til *ø* og afrunding af *ø* til *e* foran *m*, om ikke vejen har været *y* > *i* > *e*. Endvidere er *-rs* blevet assimileret til *-s* (ligesom i Feilbergs udtaleform *[nymos]*). – En lignende udvikling har vi haft i tillægsordet *nybær* '(om en ko) som nylig har kælvet', hvis sideform hos Feilberg opføres som 1. *nevver*.

3. **vassens** navneord. Feilberg kender dette ord i udtryk som *[èn liļə bètə wasəns jèn']* fra Søvind sogn, Vor herred, og skriver om det: »forstærkelse af lille bitte; ordets betydning?« – Formodentlig er hans lydskrevne eks. en omskrivning af en meddelelse fra Brøchner, thi i en ordliste fra denne, som ejes af Institut for jysk sprog- og kulturforskning, står der følgende: »*vassens:* »lille pyne vassens Jen.« «en vassens kon Kneit: liden men vakker.« – Forklaringen på ordet er den forholdsvis simple, at det drejer sig om *verdsens*, en ældre form med dobbelt ejefalds-*s* (mage til f. eks. *al landsens ulykker)*. Ifølge »Ordbog over det danske sprog« – *Verden*, betydning 7.3 – betegnede *verdsens* egentlig noget som »ganske enestående, højdepunktet .. olgn.«, derefter brugtes det med forstærkende betydning f. eks. »knyttet til betegnelser for noget ringe, smaat (m. overgang til adverbiel bet.)«. Den af Feilberg eftersøgte betydning bliver da 'enestående'. Og ordet viser i sin lydform en udvikling fra gammeldansk *wærældsæns* videre til *wærldsens* > *wærdsens* > *[wa·rsəns]* > *[wa·səns]* > *[wasəns]*. Feilberg har selv andetsteds eksempler, der står disse lydformer nær. Således u. *verden: [så møj' ən als|varsəns stow'ə jæn']* fra Lem (ikke angivet hvilket Lem!) og u. *alverdens: [al·əwarsəns]* (vestj.) *[æn – kå'l]*, »mest spøgende, en mageløs karl.« – Dertil kommer hvad han har under det her følgende ord.

4. **vatens** tillægsord. Feilberg citerer: »i udtr.: *[æn wa·təns jæn', æn betə wa·təns tø's]* (Løgst.), en lille pæn pige«, og under *bitte* (slutn.) »*[betə watəns]* (Vens.) lille bitte«, dertil kommer et usikkert eksempel fra Torslev sogn i Vendsyssel. – Også her drejer det sig om ordet *verden*. Fra Himmerland og Vendsyssel kendes både en ægte stedlig udtale *[wa·rən]* og en af rigssproget (f. eks. kirkesproget) påvirket *[wær·dən]*. Og formen *[wa·təns]* kan antages at være opstået ved en sammenblanding af disse to: *[war·dəns]*, idet et *[d]* i denne stilling af dialekten opfattes som et *t*. – Feilberg har forøvrigt henvisning fra *vatens* til *vassens*, men ikke den omvendte vej. Også *vatens* burde altså opføres og behandles under *verden*.

SKRIVEMÅDEN *mb* I ÆLDRE NYDANSK

Af *Hans Veirup.*

En række enstavelses stednavne på *-m* kan endnu trods udtalen findes stavet med *mb*, fx. *Vemb*, *Lemb*, *Emb*[1]). Hvorfra stammer denne ortografi?[2]) En nærmere undersøgelse af ældre stednavneformer viser at *-mb* særlig må søges i 1600-tallet, hvor skrivemåden benyttes ved så godt som alle stednavne på -um. Fx. Vejle Amts Stednavne (1944): Ørum (16): 1610 *Ørumb*, Gram (27): 1610, 1664 *Gramb*, Engum (47): 1420 og 1531 i afskrift 1624 *Engumb*, Husum (76): 1683 *Husumb*, Egum (123): 1664 *Egumb* osv. Fra Viborg Amts Stednavne (1948) fx. Vellum (61): 1683 *Wellumb*, Vadum (66): 1610 *Wayomb*, Klem (85): 1629 *Klemb*, Tånum (163): 1409 (Dyrskiøt), 1664 *Thanumb*, 1683 *Thonnomb*, Hvam (185): 1608, 1664 *Huamb* osv. Skrivemåder uden *b* forekommer dog jævnsides med *mb*-formerne.

Denne skrivemåde er så meget mere påfaldende, som den ikke tilhører den ortografiske norm i samtidens trykte litteratur. Jf. at Ellen Olsen ingen eksempler nævner på brugen i sin grundige undersøgelse Retskrivningspraksis og Retskrivningsteorier i Danmark i det 17. Aarhundrede (Sprog og Kultur XV (1947). 66ff).

Går vi derimod til de nyudgivne herredstingbøger (i serien Ældre danske tingbøger (1954ff.)) fra begyndelsen af 1600tallet genfinder vi denne ortografiske manér i rigt mål. Fra Herlufsholm birks tingbog 1618 fx. *domb* (56, 65, 120), *hiemb* (64), *Herlufsholmb* (55), *(weir)lamb* (54 flere gange, alm.) osv. Fra Sokkelund herreds tingbog 1627 fx. *domb* (265, 281, 289, 304), *Nærumb* (289), *lamb* (297) *komb* (304) osv. Fra Skast herreds tingbog 1636 fx. *femb* (26), *Holmb* (30), *hiemb* (89) osv. I sidstnævnte og Åsum herreds tingbog er der færrest eksempler. I de to førstnævnte sjællandske er der flest.

Tilstedeværelsen af *-mb* i tingbøgerne og i stednavne giver os et fingerpeg om at vi skal søge linjen op til disse former inden for administrationssproget (diplomsproget), der jo som bekendt i mange henseender er forskelligt fra »rigssproget« med hensyn til stil, ordforråd og ortografi[3]).

Man kan ikke undgå at bemærke at *b* som snyltekonsonant ikke alene findes udlydende efter *m* i tingbøgerne, men tillige træffes i indlyd efter konsonant. Det gælder særlig grupperne *ml* og *mt*, *ms* (hvor vi i almindelighed har *p*). Fx. fra Herlufsholm birks tingbog 1618: *hiemblet* (56, 61, 62), *graschimblet* (57), *gamble* (66), *samptlig*

---

[1]) Denne sidste form endog autoriseret af Stednavneudvalget i Maribo Amts Stednavne (1954). 26.

[2]) Et spørgsmål med omtrent denne formulering tilstillet Institut for jysk sprog- og kulturforskning er den direkte anledning til denne lille undersøgelse.

[3]) Som et andet eksempel på en ortografi, der er særegen for dette kildemateriale kan nævnes skrivemåden *epther* efter, der træffes langt ind i 1600tallet.

(59), *dømpt* (123) osv. Fra Sokkelund herreds tingbog 1627 fx. *hiemblede* (281, 289), *tildømbt* (280, 281, 289) og fx. fra Skast herreds tingbog 1636: *dømbte* (30), *sampt* (30), *wbequembss ord* (83) osv. Det vil derfor være naturligt for en videre undersøgelse også at inddrage disse forbindelser, der heller ikke findes i rigssprogets ortografiske norm.

I ældre og yngre middeldansk finder vi kombinationen *mb* (og *mp*) i følgende tilfælde: 1° som en oprindelig lydforbindelse i ord som *lamb*, *kamb*, *vomb* o. l. Disse former assimileres dog meget tidligt i dansk (jf. Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik II. § 340), men skrivningen bevares længe traditionelt. 2° Fremkommet ved *b*-indskud foran *l* og *r*. Også dette (fortrinsvis østdanske) *b* holder sig længe traditionelt i ortografien (Gammeldansk Grammatik II. § 349), og endelig 3° fremkommet ved indskud af *b* (eller *p*) foran *t*, *d*, *n*, en ortografi der dog først dukker op i yngre middeldansk (1400tallet) og også her først og fremmest i østdanske kilder (Gammeldansk Grammatik II. § 351). Dette sidstnævnte indskud har dog ikke nær samme hyppige forekomst i dansk som fx. i svensk og nedertysk i denne periode.

Det er da disse tre kategorier af *mb*-forbindelser, som har mulighed for at blive videreført i den ortografiske tradition i 1500tallet. Hovedlinjerne tegner sig klart. Administrationssproget har dem alle med en tiltagende hyppighed, der næppe alene har sin grund i hjemlig tradition, hvorimod »rigssprogslinjen« omhyggeligt søger at holde sig fri af *b*-formerne. Det sidste kan bl. a. studeres i Chr. Pedersens ortografi, der som bekendt blev normgivende for en række førende skribenter op til Vedel. Mens Chr. II's Ny Testamente 1524 fx. skriver *lamb* 1 Ped. 1. 19, *lambs* Ap. Gern. 8. 24 har Chr. Pedersen i sin oversættelse 1529 *lam*, *lamss*, former, der også bruges i Chr. III's Bibel 1550 og flg. oversættelser. På samme måde har den ældste danske bibeloversættelse *lamb* 4 Mos. 7. 17, 23, 29, men Hans Tavsen i sin oversættelse af Mosebøgerne 1535 og Chr. III's Bibel med flg. oversættelser *lam*. Chr. II's Ny Testamente 1524 har almindeligvis *fembte* i kapiteloverskrifter, men Chr. Pedersens oversættelse 1529 gennemført *femte*. Også *mbl*-forbindelsen er almindelig i NT 1524 (i Chr. Winters oversættelse af evangelierne møder vi endog i intervokalisk stilling *-mbm-*, se Brøndum-Nielsen, Sproglig forfatterbestemmelse (1914). 3 og 12) og endnu i Chr. Pedersens NT 1529 er forbindelser som *gamble*, *forsambling* o. l. ikke sjældne. Disse former er imidlertid helt blevet udryddet i Chr. III's bibel 1550. Rævebogen 1555, der hører til samme linje, har de moderne former (en enkelt gang dog *fembte* for almindeligvis *femte*), og Vedel bruger heller ikke *b*-formerne. I Hans Mogensens oversættelse af Philippe de Commines Memoirer er *mb* derimod ikke ualmindelig, fx. *komb*, *femb*, *fembte*, *fornembste*, *forsamble* osv. (han har også en enkelt gang *epther-*). Også i Danske Viser kan man støde på *mb*, fx. *lamb*, *gamble* (jf. udgaven bd. 7. s. 4). De to sidstnævnte kilder hører da nærmest til den anden ortografiske linje, hvad der i og for sig ikke kan undre.

Ser vi dernæst på administrationssproget, bliver billedet et ganske andet. I begyndelsen af 1500tallet er *mb* almindelig foran dental konsonant, men tiltager i hyp-

pighed i løbet af århundredet. Omkring midten af 1500tallet begynder *b* efter udlydende *m* for alvor at dukke op og kulminerer i første halvdel af 1600tallet, hvorefter formernes antal igen aftager, til de er omtrent forsvundet op imod 1700.

Nogle få eksempler til illustration. Fra Københavns diplomatarium fx. 11/9 1481 *lamb* (II), 24/4 1483, 29/11 1487, 28/8 1497 *gamble* (II), videre 12/9 1524 *sambtøcke, gamble* (IV), 31/1 1527 *femb* (IV), 4/12 1527, 12/8 1529, 13 eller 20/7, aug., 21/10, 23/10 1530 *sambtycke* eller lignende former (IV), 19/5 1531 *gamble* (IV), 2/8 1549 *samblet* (II. 283), 21/3 1550 *gamble* (IV), 2/6 1550 *sambfælde* (II. 298), *sambtyckt* (II. 295), 20/3 1558 *gamble* (II), 6/4 1582 *sambt* (IV), 2/11 1586 *sambtlig* (IV), 17/6 1587 *forsambling* (II. 429), 17/6 1587 *gamble* (II. 431), 6/11 1600 *frembfalder* (IV), 10/1 1601 *sambtycke* (IV), 25/1 1603 *herkompst, dømptt, domb* (IV), 16/4 1603 *domb* (IV), 10/8 1613 *fembte* (II), 14/9 1613 *frembdelis* (II), 9/6 1615 *humble* (II. 596), *homble* (601 v. s. af *homle*), *frembt* (597), *frembschaffe* (599), *omb* (600), *pramb* (601), *krambkister* (601), 12/6 1615 *eigendomb* (II), 5/10 1618 *dombbreff* (IV), ca. 1620 *kamb, sampt* (IV), 25/2, 1/3 1622 *eigendomb* (II), 15/4 1622 *lamb* (og *lam*), *samptligen, eygendomb* (II), videre 15/11 1638 *Trundhiemb* (III), 20/4 1639 *Abrahamb* (III), 21/5 1639 *nemblig* (III), 24/5 1639 *deromb* (III), 25/5 1639 *eyendomb, femb* (III), videre 17/2 1664 *lamb, saa frembt* (VI), 25/4 1664 *domb*, 25/1 1668 *eyendomb* (VI) osv.

Det samme billede viser også andre diplomatarier. Det skal blot nævnes at vi i Diplomatarium Vibergense finder et usædvanlig tidligt eksempel på *mb* i efterleddet *-dom* (22/6 1532 *eynndomb, eigendomb* o. l. former), der ellers først bliver almindelig op imod 1600. Her som ved tingbøgerne gælder at tendensen til *mb* er stærkest i de sjællandske kilder.

Svenske tekster viser samme former som de danske[4]), men der er dog et par afgørende forskelle. For det første er *b*-indskudet som nævnt mere almindeligt i middelalderen i svensk end i dansk, og det oprindelige *mb* holder sig mere modstandsdygtigt i traditionen. For det andet kan man ikke i denne henseende tegne samme skarpe skillelinje mellem et administrationssprog og et rigssprog. *b*-formerne træffes i begge lag. Vi sporer heller ikke hos de svenske reformatorer samme bestræbelser på at udrydde disse former i bibeloversættelserne, der længe har *lamb* (men dog ikke *mb* i ord med opr. *-m*), *nampn, gamble* o. l. Det er vel bl. a. også derfor vi kan møde *b*-former et godt stykke ind i 1700tallet, om end det her er undtagelsen[5]). Visse ord holder sig vel også længere end andre (fx. *nampn*).

De mange *mb*-former i ældre nydansk kunne i og for sig forklares som videreført af en hjemlig tradition, men det forekommer ikke at være den rimeligste (i hvert fald ikke den eneste) forklaring på den omstændighed, at denne særlige ortografiske mode

[4]) I det kildemateriale, L. Weibull har samlet i Malmö Stads Urkundsbok (1901), finder man lige så mange eksempler på *mb* i den dansksprogede som i den svensksprogede del.

[5]) Et første overblik over forholdene kan man bl. a. få ved at studere antologien Valda Stycken av svenska författere 1526–1732, udg. af E. Noreen.

tager til i styrke op imod 1600tallet. Ganske vist er det muligt at finde en nogenlunde kronologisk ubrudt form med fx. *lamb*, men denne linje vil alligevel have en så diffus karakter at en organisk analog tradition ikke kan være forklaring. Her må være tale om påvirkning fra tysk. Det særlige *b*-indskud var ikke alene overordentlig almindelig i nedertysk (A. Lasch, Mittelniederdeutsche Grammatik. § 277)[6]), men også i højtysk der fra og med reformationen gør sig stærkere gældende i dansk. Vi finder her de samme kategorier af *mb*-former i et så regelbundet omfang, at de må have været medvirkende til at de hjemlige danske former bibeholdes og endog tager til i hyppighed i samme takt som i tysk, om end ikke i tilnærmelsesvis samme omfang. Jf. Virgil Moser i Frühneuhochdeutsche Grammatik I (1929). § 29. 3 om udlydende *mb:* »Im 16. und 17. Jh. ist dies *mb* (dvs. det *mb* der »durch Analogie nach der orthographisch fortbestehenden historischen Verbindung *mb* entstand«) im Auslaut nach kurzem Vokal allgemein üblich (z. B. *nemblich*, *komb*, *nimb*, *die stimb*, *gleichsamb*), in einigen Fällen fast Regel *(fromb, -thumb)*«. På samme måde omtales *b*-indskudet mellem *m* og dental konsonant (bd. III (1951). § 129. 7), der i et vist omfang bliver regel i tidlig nyhøjtysk.

Vi kan da sikkert takke Chr. Pedersen og de øvrige reformatorer for at de helt overflødige *mb*-former så tidligt blev lukket ude fra rigssprogets ortografi, selv om der var nærliggende anledning til at modtage påvirkning fra Luthers sprog, mens vi omvendt kan takke det særlige diplomsprog for, at vi endnu skal stave stednavnet *Emb* med *b*.

[6]) For 1500tallets vedkommende kan man henvise til den nedertyske oversættelse af Jyske Lov 1593 hvor indskudet næsten er regel.

NÅR TOSTAVELSESORD BLIVER ENSTAVELSES

Et bidrag til studiet af den jyske apokope.

Af *K. Ringgaard.*

Durch die adän. Schwächung, bezw. Apokope... war das alte Akzentuationssystem der Gefahr der Vermischung ausgesetzt. Dass die Wörter mit Akz. I dann ihre Akzentform ändern mussten... scheint natürlich.

Svend Smith: Zur Physiologie des Stosses. APhS. 12, pag. 37.

Den trykmæssige (og lydlige) afsvækkelse (og eventuelt fuldstændige bortfald) af anden stavelse medførte en trang til erstatning for det mistede ord- eller ordtypekendetegn; dette gav sig i almindelighed udslag i en forlængelse af vokalen eller konsonanten i foregående stavelse..; men hvor vi havde lang konsonant eller konsonantforbindelse (af en vis art) i udlyden, kunde denne fremgangsmåde ikke anvendes (idet hverken vokalen eller konsonanten var modtagelig for forlængelse efter de gældende fonologiske regler); man anvendte så i stedet stødet i visse (vestjyske) dialekter og hindrede herved et truende sammenfald mellem mange ord, da de gamle enstavelsesord af denne type ikke havde stød.

Aage Hansen: Stødet i dansk. 1943. pag. 133f.

.. i jysk forekommer gennemført svind af enhver udækket vokal i anden stavelse og altid således, at der i første stavelse indtræder en tilsvarende kvantitetsforøgelse (forlængelse af stavelsens vokal eller slutkonsonant; antagelig også i opr. lang stavelse, selv om vi næppe kan påvise det).

Peter Skautrup: Det danske sprogs historie. I, 1944, pag. 227.

Så forskellige de tre ovenstående citater er, har de dog én ting fælles. De tre forfattere regner det alle for en given sag, at tostavelsesord *ikke* kan blive lig enstavelsesord. Ved apokope må derfor andre lydudviklinger træde til, så det »truende sammenfald« hindres.

Skønt dette vel nærmest må karakteriseres som et postulat, har der dog været så meget, der taler for det (der findes jo i de forskellige jyske dialekter ubestrideligt både

lange vokaler, lange konsonanter og vestjysk stød), at det uden videre diskussion er blevet godtaget af alle og nu næsten har fået aksiomets karakter.

Har man imidlertid først fået tvivlen i sit sind, kan det knibe for en at indse, hvorfor det nødvendigvis må være tilfældet. Sproghistorien er jo fuld af eksempler på udviklinger, der har medført sammenfald. Hvorfor skulle apokopen udgøre en undtagelse? Ganske vist er der her tale om et meget stort antal ord, og ganske vist er der tale om svind af en stavelse, ikke blot af en lyd, men alligevel. Hvori består det særlige ved tostavelsesord contra enstavelses? Der er jo ikke knyttet noget særligt betydningselement til dem *qua* tostavelsesord. Substantivernes singularis kan have én eller to stavelser, pluralis ligeså. Det samme gælder adjektiverne. Verbernes infinitiv kan have én stavelse, selv om den hyppigst har to; tilsvarende ved præsens, præteritum og præteritum participium. Hvori består da det »hellige« ved tostavelsesordene?

Nu tjener det jo lidet til at teoretisere for og imod. Den bedste måde at få rede på sagen er at undersøge, hvordan det *faktisk* forholder sig, for tvivler man end på den underliggende teori, kan man jo blive nødt til at bøje sig for fakta.

Desværre ligger den jyske apokope jo langt tilbage i tiden og er så konsekvent gennemført, at det har sine vanskeligheder i detaljer at følge forløbet. Desuden er området meget lille, så sammenligningsmuligheder mangler.

Imidlertid findes der jo inden for det nordiske sprogområde mange andre dialekter med apokope, som oven i købet er langt yngre end den jyske. Det er i Norge i Nordland og i Trøndelagen og i Sverige i Norrbotten og Västerbotten og visse af dialekterne på den anden side af Østersøen, i Jämtland, i Värmland og på Öland[1]).

Oplysningerne fra disse dialekter er ikke altid klare og udtømmende på dette punkt, som i reglen i ringe grad har tiltrukket sig monografernes opmærksomhed. Så man må i høj grad give E.W. Selmer og Alf Hellevik ret, når de beklager dette vigtige spørgsmåls stedmoderlige behandling og efterlyser nærmere undersøgelser.

Trods alt synes det dog alligevel at være muligt at få øje på visse fælles træk, der kan opfattes som generelle udviklingsregler.

Stamstavelsens kvantitet.

I alle de nordsvenske dialekter og i Trøndelagen, der jo egentlig danner ét område med Jämtland, er der ikke apokope i alle tilfælde. Efter oprindelig kort stavelse er slutvokalen bevaret og har tværtimod haft så stærkt et tryk, at der har fundet udjævning sted. I de fleste af dialekterne er den korte stavelse bevaret endnu, så hvor den nu er lang, er der tale om en sen forlængelse, og den har været kort overalt på apokopens tid. Men efter oprindelig lang stavelse er der altså apokope, som er gennemført ca. 1600[2]).

I modsætning hertil har Värmlands og Ölands dialekter apokope både efter op-

[1]) Også i det sydøstlige Småland forekommer gennemført apokope. Se Gunnar Hedström: Sydsmåländska folkmål. Lund 1932, pag. XXVI og XXVIII.

[2]) J.V. Lindgren: Burträskmålets grammatik. Svenska Landsmål XII. 1 1891. § 81,16. Åström: Degerforsmålets ljudlära. Sv. L. 6 1888 pag. 11.

rindelig lang og oprindelig kort stavelse. Imidlertid er apokopen meget sen her. Kallstenius[3]) angiver ikke noget tidspunkt, men sætter den senere end andre omtalte sene forlængelser. Man må altså slutte, at apokopen er sket efter den almindelige syd- og mellemsvenske forlængelse af alle korte stavelser. Det samme gælder Öland. Her er slutvokalen bevaret som e endnu så sent som 1764[4]). I virkeligheden har vi altså både i Norge og i Sverige *apokope blot efter lang stavelse.* Hallfrid Christiansen regner da også den lange stavelse for en selvfølgelig forudsætning for apokopen i »Gimsøy-målet«! (Oslo 1933, pag. 4).

Den apokoperede vokals kvalitet.

Som ovenfor nævnt har ölandsmålet svækket slutvokalen til -e før apokopen. Også dette synes at være et generelt træk. I hvert fald har vi overalt e-mål i geografisk tilknytning til de apokoperede mål. Gotland har -e, og det samme gælder hele Østsmåland[5]) og Östgötaland (Østsmåland havde usvækkede vokaler i 1700-tallet, se Ivar Modéer op. cit. pag.6). I forbindelse med den värmlandske apokope har vi e-mål i det ydre Värmland (Kallstenius, op. cit.). Härjedalen har -e[6]) (d.v.s. de langstavede ord, de kortstavede har jo udjævning), og det samme er tilfældet i Norrland[7]). I Norge er e-målene meget udbredt både nord og syd for de apokoperende dialekter[8]).

Man må altså være berettiget til at slutte, at forud for apokopen har der eksisteret et stadium med svækkelse til -e. Herpå tyder også det forhold, at alle e-målene har udbredt apokope i det indre af sætninger, en fakultativ, rytmisk apokope, hvor ordet ikke står foran pause[9]).

En anden sag er det, at udviklingen ikke behøver at være begyndt først i de dialekter, der er nået længst. I Danmark er det ganske vist den almindelige anskuelse, at vi har en forandrings begyndelse og udbredelsescentrum på dens intensiveste sted. Men også denne tro er muligvis en følge af landets ringe udstrækning og vore lydudviklingers ælde. I hvert fald kan det ikke være en generel regel, da den kun delvis kan bringes i anvendelse for den skandinaviske apokope. Trøndelagen kan naturligt anses som udbredelsescentrum også for den jæmtske apokope. I Nordland og Norrbotten er det muligt at regne apokopen som resultatet af en blandet kolonisationsbefolknings forskellige dialekter. Men Värmlands indre dale og Öland ligger klart så afsides i forhold til de omgivende e-mål, at man vanskeligt kan tro på nogen

[3]) Värmländska bärgslagsmålets ljudlära, 1902. Sv. L. 21,1. § 168.
[4]) Ivar Modéer: 1700-talets öländska dialekter. Sv. L. B 24 1929, især pag. 6.
Hjalmar Lindroth: Ölnädskan på 1600- och 1700-talet. Göteborgs Högskolas årsskrift 51, 1945.
[5]) Gertrud Areskog: Östra Smålands folkmål, Uppsala 1936, pag. XXIV.
[6]) E. Jessen: Dialecter i Herjedal og Jemtland. Hist. Tidssk. 3. Kria. 1875.
[7]) E.Wessén: Våra folkmål. Stockholm 1935, pag. 38.
[8]) Se f.eks. Hans Ross: Norske bygdemaal, Christiania 1905–1909 og kortene i Johs. Brøndum-Nielsen: Dialekter og Dialektforskning, 1927 og i Marie Bjerrum: Felstedmaalets tonale Accenter, Hum. Stud. III, 1948, Hallfrid Christiansen: Norske dialekter, Oslo 1946f., pag. 188–189.
[9]) Se B. Hesselman: Huvudlinjer i nordisk språkhistoria. Nordisk Kultur III–IV, pag. 38ff.

påvirkning udgået herfra. Hesselman synes da også flere steder i »Huvudlinjer i nordisk språkhistoria« overraskende nok at ville argumentere for Mellemsverige som udbredelsescentrum for samtlige svenske (og norske) svækkelser og Herman Geijer siger[10]): »Jämför man den tilltagande skalan av ändelseförsvagning på sträckan Södermanland–Öland motsvarande forhållanden på sträckan Medelpad–Jämtland och sträckan Medelpad–Västerbotten, så upprepas samma sak: på alla dessa håll har ändelseförsvagningen fortskridit längre, ju längre bort man kommer från det konservativa uppsvenska centrum. Detta är et forhållande som på manga sätt ock många olika orter återfinnes: dialektala utvecklingstendenser ha ofta nått ett mera framskridet utvecklingsstadium i mindre centralt belägna områden än i dem som äro mera centralt belägna, de utvecklas ej sällan konsekventare i påvärkade dialekter än i påvärkande. Att riktningen för påvärkan i fråga om ändelseförsvagning snarare gått till än från Öland ock sydöstra Småland i forhållande till Östergötland ock de uppsvenska kustlandskapen, snarare till de avlägsnare norrländska kusterna från Upplandskusten än tvärtom, får väl redan på grund av kända analogier anses sannolikt«.

Apokopeordets akcent.

Et tostavelsesord har jo to tryktoppe, hvoraf i nordisk den anden som regel er svagere end den første. I svensk og norsk har tostavelsesord i reglen også en musikalsk akcent, kaldet grav akcent, med en tonal top på hver stavelse.

Der er almindelig enighed om, at når anden stavelses vokal apokoperes, overføres både dens tryktop og dens tonale top på stamstavelsen, der altså får en sammensat akcent, en cirkumfleks. Den musikalske cirkumfleks har en tonebevægelse omtrent som den grave akcent i de respektive dialekter, men sammentrængt over et noget kortere tidsrum og med mindre udprægede fald og stigninger. Den dynamiske eller ekspiratoriske cirkumfleks beskrives nogenlunde enslydende i svensk og norsk. F.eks. Kallstenius op. cit. pag. 55: »avtager för att därpå ökas något ock slutligen åter avtaga« og Reitan[11]) »Det utåndingstrykk som danner en vanlig sterkt betonet stavelse, ledsages av et svakt nytt trykk som setter inn i slutten av stavelsen. Dette nye trykk erstatter den svunne stavelse, men er imidlertid for svakt til å danne en ny selvstendig stavelse.«

Denne beskrivelse gælder imidlertid cirkumfleksen i dens fulde form, som blot findes, når stavelsen indeholder *lang sonor lyd*, d.v.s. lang vokal eller kort vokal efterfulgt af lang stemt konsonant. Indeholder stavelsen derimod kort vokal efterfulgt af ustemt konsonant eller af konsonantgruppe med en eller flere ustemte konsonanter, får vi i stedet reduceret cirkumfleks eller akutcirkumfleks, d.v.s. cirkumfleks med stærkt reduceret andentop både musikalsk og dynamisk, eller *overhovedet ingen cirkumfleks*. F.eks. skriver Kallstenius (op. cit. pag. 67): »Är sonanten kort ock

[10]) Tilljämningens ock apokopens utbredningsvägar. Sv. L. B. 18, 1921, pag. 72.

[11]) J. Reitan: Nytrøndsk ordforkortning og betoning. Skrifter udg. af Videnskapsselskapet i Christiania. II. Hist.-filos. Klasse 1921. 1922. pag. 55.

följd av en klusil eller ett perspirerat ljud, höres den (ɔ: tonesænkningen i gravcirkumfleksen) icke alls ock kan rent av faktiskt försvinna«. Ifølge Eilert Mo[12]) har ord af denne type »tviteken vokal; »enkelt« tonelag (NB ikkje einstavingstonelag)« og Einar Haugen[13]) skriver, at der ikke er cirkumfleks foran ustemt konsonantgruppe i ord som *böt̥t̥*, *kast*, *væl̥ₒt̥*. Særlig interessante og oplysende er Reitans bemærkninger om forholdet i Kvernes, der ligger i udkanten af det trøndske apokopeområde (op. cit. pag. 52): »Det heter i Kvernes: *å lŷs*, *kâl̥l̥*, men *daŋse*, *takke*, *tęŋk̥e*, *vak'tn*. Eksemplene viser at ordet forkortes bare når der er lang sonor lyd, enten lang vokal eller kort vokal med følgende lang – ikke halvlang – sonor konsonant. Dertil er der forkortning i ord som har sonor kons. efter mindre klangfull lyd... Årsaken må her søkes i den musikalske betoning. Det dobbelte tonelag, som inf. har, er med sine tre hovedtoner mer sammensatt enn det enkelte. Endevokalen er da her bare opgitt når det dobbelte tonelag kan finne plass innenfor lang sonor lyd i første stavelse.« Pag. 78f. anfører Reitan generelt for trøndermålene at »den tvetoppede betoning mer og mer opgives, først i ord med kort stemmelyd, sist i ord med lang sonor lyd.« Og pag. 106 fortæller Reitan, at Geijer – der altid udtaler sig med stor sikkerhed i »Apokopens ock tilljämningens utbredningsvägar« har meddelt ham, at han i Meråker ikke kunne høre nogen tvetoppet betoning i infinitiven *søkk*.

Vi kan formodentlig nu være berettiget til at slutte følgende: apokope sker først, når *stamstavelsen indeholder lang sonor lyd;* ved apokopen får *stamstavelsen musikalsk og dynamisk cirkumfleks*. På et lidt senere tidspunkt apokoperes *ord med kort sonor lyd*. De får *ingen* dynamisk cirkumfleks, men blot eventuelt en musikalsk, som ganske snart opgives igen.

Apokopeordets kvantitet.

Som nævnt kan apokope kun finde sted efter lang stavelse. Men hvordan forholder det sig nu med stamstavelsen efter apokopen? Er den derved blevet yderligere forlænget? Desværre er dette interessante punkt det vanskeligste at nå til nogen klarhed over. Vanskeligheden ligger dels i, at de fleste forfattere overhovedet ikke omtaler det, hvilket måske kan tydes derhen, at de ingen forlængelse hører, dels i, at det eksperimentelle materiale er af så ringe omfang. Dette må siges at gælde selv E. W. Selmers store monografi over Ølandsmålet: »Apokope und Zirkumfleks« (Oslo 1930), da han søger at tage så meget med, at han til belysning af hvert enkelt punkt kun har få eksempler, og ofte når til sine præcist udregnede procenttal ud fra et eneste ord, og følgelig slet ikke kan tage hensyn til variationsbredden i den normale tale.

Jessen opgiver (op. cit. pag. 8), at: »Vocalfordobling er i Jemtsk at tage bogstavelig; t.E. kaasst skal udtales med 2 a'er i samme Stavelse, altsaa »Diphthong« i alleregentligste Forstand«. – Tilsvarende skriver Geijer (op. cit. pag. 16f.): »En med full cirkumflex uttalad stavelses vokal får överlängd, om han utan cirkumflex

[12]) Tonelagstilhøve i Rindalsk. Opuscula Phonetica. Kria. 1923, pag. 34.
[13]) Oppdalsmålet. Mål og Minne 1954, pag. 70.

är lång, ock halvlängd, som kan i hög grad närma sig, men aldrig fullt sammanfalla med hellängd, om han utan cirkumflex är kort«. Denne sikre udtalelse hos Geijer står i en ejendommelig kontrast til hans privat tilståede usikkerhed i opfattelsen af akcenten i et ord som *søkk* i Meråker. Svenske forskere, som jeg har drøftet sagen med, erklærer da også med én mund, at Jessen og Geijer har ladet sig forvirre af den musikalske cirkumfleks; der er ingen forlængelse. På den anden side opgiver E. A. Meyer[14]), (dog på grundlag af et meget ringe og uensartet materiale) at vokal med cirkumfleks er længere end vokal med grav, som igen er længere end vokal med akut akcent i Nederkalix. Kallstenius taler om »halvkort sonant + lång [konsonant]« ved cirkumfleks (op. cit. pag. 50). Selmer når til det resultat, at »In den langvok. Zirkumfleksaufnahmen betragt der Stammsilbenvokal durchschnittlich 46,8 %, gegen 40,4 % im bisyllabischen langvok. Akut, und 31,9 % im langvok. Gravis; der stammauslautende Kons. beim Zirkumfleks 30,6 %, beim Akut 17,9 %, beim Gravis 25,3 %. – In den kurzvok. Zirkumfleksworten haben auffälligerweise Stammvokal und stammausl. Konson. genau dieselben Werte: 35,1 % während der Akut 22,2 % bzw. 33,0 % und der Gravis 24,7 % bzw. 29,5 % aufweisen.« (op. cit. pag. 121). Eilert Mo skriver (op. cit. pag. 8): »Er vokalen i eit ord tviteken, er han ein mun lenger enn ein vokal som er uttala med udelt einstavingstonelag«, ligesom også Reitan finder, at »tungen forblir i vokalstillingen et øieblikk lengre enn i en tilsvarende entoppet stavelse (iallfall ved *kort* vokal)« (op. cit. pag. 55). Endelig skriver Hallfrid Christiansen i Gimsøymålet pag. 64, at overlang kvantitet findes i monosyllabiske apokopeformer.

Inden for jysk område er halvlængde ved apokope i vendsysselsk flere gange blevet brugt som argument i diskussionen. Imidlertid må denne forlængelse have en anden forklaring, idet den dels optræder, hvor der ikke er apokope, dels ikke altid optræder, hvor der er apokope. F.eks. er der kun forlængelse i infinitiv, ikke i præteritum af verberne; se hos J. M. Jensen[15]) f.eks.:

§ 667 *bla.t – blatɜr – blat – blat*
§ 668 *bø.st – bøstɜr – bøst – bøst*
§ 669 *jy.wt – jy.wtɜr – jywt – jywt*

Andre verber har gennemført forlængelse, f.eks.:

§ 724 *kal·k – kal·kɜr – kal·kɜ – kal·kɜ*

tilsvarende §§ 725–733.

Ved substantivernes bøjning optræder forlængelsen ligeledes uden forbindelse med apokope, se f.eks.:

§ 365 *tøl̥t – tøl̥·tɜr; bræms – bræm·sɜr; mark – ma·rkɜr*

[14]) Hulda Rutberg: Folkmålet i Nederkalix ock Töre socknar. Sv. L. 1924. pag. 12f.
[15]) J. M. Jensen: Et Vendelbomåls Lyd- og Formlære. Kbhv. 1897–1903.

Som det vil ses, mangler oplysningerne til dels, til dels er de modsigende. Den sandsynligste konklusion forekommer mig at være følgende, når man sammenholder med det foregående afsnit om akcenten: Indeholder stavelsen kort vokal med efterfølgende ustemt lyd, er der ingen forlængelse (jf. at den dynamiske cirkumfleks mangler). Indeholder stavelsen derimod lang vokal eller kort vokal efterfulgt af stemte lyd, er der en forlængelse af så ringe en varighed, at den kun vanskeligt kan opfattes af øret.

Derimod er der ingen tvivl om, at der ikke kan være tale om nogen erstatningsforlængelse i egentlig forstand, d.v.s. en distinktiv overlængde. Forlængelsen må betragtes som en positionsvariant, nøje knyttet til den tvetoppede udtale af sonore stavelser. Havde den været distinktiv ville nemlig alle have kunnet opfatte den og have omtalt den, og den ville have eksisteret ved alle apokoperede ord, ligesom den ikke ville forsvinde sammen med cirkumfleksen. Det sidste kan man slutte ud fra det forhold, at Reitan omtaler, at cirkumfleksen er forsvundet i flere trøndske dialekter, uden at han nævner nogen bevaret overlængde. På svensk område er cirkumfleksen forsvundet i Nordmaling og bevaret i det egentlige Västerbotten[16]).

Jyske dialekter.

Af de jyske dialekter med musikalsk akcent har kun en, Felstedmålet i Sundeved, været genstand for en grundig eksperimentel undersøgelse ved Marie Bjerrum[17]).

De apokoperede ord har her en sammensat musikalsk akcent, en faldende – stigende tonebevægelse (pag. 45), hvortil der også er knyttet et totoppet dynamisk element (pag. 49). En undtagelse danner dog også her ord med kort sonor lyd, som blot kendetegnes ved en højtone. »I ord med kort Vokal + ustemt Konsonant derimod høres hverken den dynamiske eller tonale Totoppethed, og det er sandsynligt, at den her er reduceret paa Grund af, at Betingelsen for dens Fremtræden, en vis Længde og Sonoritet, ikke er opfyldt.« (pag. 49).

Marie Bjerrum finder, at både korte og lange vokaler forlænges med ca. halvdelen af deres længde ved at få akcent II, og at både stemte og ustemte konsonanter ligeledes forlænges. Hun tilføjer dog: »Disse Maal maa imidlertid tages med meget stort Forbehold. Vokal- og Konsonantforlængelsen ved Acc. II kan nemlig være større eller mindre, uden at det spiller nogen Rolle for Forstaaelsen. – Der findes altsaa i Dialekten kun to Vokalkvantiteter, lang og kort, og een Konsonantkvantitet.«

I Jylland iøvrigt har vi som bekendt ingen musikalsk akcent. Men i sønderjysk og i de norske og svenske dialekter indgår der jo i den musikalske cirkumfleks som flere gange nævnt også et dynamisk element. *Denne dynamiske cirkumfleks genfinder vi i de vestjyske dialekter.* Beklageligvis er dette forhold ganske overset i dansk dialektologi. Kun et eneste sted har jeg fundet det omtalt, nemlig i en artikel af Marius Kristensen[18]). Desværre omtales fænomenet kun en passant og cirkumfleksen beskri-

[16]) Se Seth Larsson: Substantivböjningen i Västerbottens folkmål, Uppsala 1929, pag. 6 og 8.
[17]) Felstedmaalets tonale Accenter. Humanistiske Studier III. Aarhus 1948.
[18]) Stødet i dansk. Småbidrag til dansk sproghistorie. ANF XV 1899 pag. 48f.

ves i temmelig uklare vendinger, så uklare, at jeg først forstod dem, efter at jeg af mig selv var blevet opmærksom på forholdet ud fra iagttagelse af min egen udtale, og dette må vel være årsagen til, at artiklen ingen konsekvenser har fået i diskussionen eller i dialektmonografierne[19a]).

Det er derfor ikke overflødigt med en detaljeret gennemgang.

Den dynamiske cirkumfleks findes blot i apokoperede ord. Efter det første tryk i begyndelsen af ordet aftager muskelspændingen i taleorganerne for dernæst at tiltage igen uden dog at nå samme spændingsgrad som ved første top, hvorpå den påny aftager.

I ord, som indeholder en lang vokal, findes både første og anden top i vokalen. I ord med kort vokal efterfulgt af lang stemt konsonant, findes første top i vokalen og anden top i konsonanten.

Reglerne for den dynamiske cirkumfleks's forekomst i apokopeordene kan opstilles som følger:

1. Alle ord med nyjysk lang vokal har cirkumfleks, hvadenten vokalen er oprindelig lang eller oprindelig kort.

Eks.: *hô·n* (høne), *vî·s* (vise), *lŷ·s* (lyse), *tâ·l* (tale), *gâ·ð* (gade), *hû·s* (huse), *grî·s* (grise), *gû·l* (gule), *fî·n* (fine), *grŷ·ð* (gryde).

NB. Nogle ord, som i rigsdansk har kort vokal, har i vestjysk lang vokal med cirkumfleks.

Eks.: *hô·st* (høste), *kâ·st* (kaste), *å·sk* (aske), *kjæ̂·ŋ* (kende)

2. Cirkumfleks har ord med kort vokal efterfulgt af lang stemt konsonant. Anden top falder som nævnt i konsonanten.

Eks.: *kôm·* (komme), *fâl̩·* (falde), *pæ̂ŋ·* (penge), *spêl·* (spille), *grôn·* (grønne), *lâŋ·* (lange), *spâŋ·* (spande).

NB. En undtagelse danner ord med gammelt gg og bb, som er korte og ikke har cirkumfleks.

Eks.: *hoq* (hugge), *teq* (tigge), *bøq* (bygge), *røq* (rygge), *krøv* (krybbe).

Ordene er kun få, men fænomenet er interessant, fordi de samme ordtyper, når de er enstavelses har vestjysk stød, også imod de almindelige regler. Den manglende cirkumfleks må betyde, at disse konsonanter på apokopens tid var ustemte (jf. nedenfor).

3. Som en mellemtype mellem 1. og 2. kan opføres ord med diftong opstået af vokal + oprindelig spirant, idet andentoppen findes i diftongens sidste komponent.

Eks.: *skrŷw·* (skrive), *flŷw·* (flyve), *lŷw·* (lyve), *drŷw·* (drive), *stôw·* (stue), *flôw·* (flue), *træ̂j·* (træde), *snæ̂j·* (sneede), *strɔ̃j·* (strøede), *gjæ̂j·* (gedde).

[19a]) Det må dog nævnes, at cirkumfleksen også er beskrevet af den fine iagttager J. Victor Bloch i »Nogle grammaticalske Bemærkninger om den vesterjydske Dialect« Horsens 1937. Når e i enden af ord bortfalder »kommer Ordet til at ende paa een eller flere Consonanter. I første Tilfælde bliver den foregaaende Vocal meget langtrukken og slæbende, som om der hørtes en kort E-Lyd efter den; i andet Tilfælde høres en dump Efterlyd af Ende-Consonanterne.« (pag. 25). Denne dumpe efterlyd foreslås betegnet ved en slange over konsonanterne (pag. 28).

4. Ved ord med kort vokal + stemt konsonantgruppe er der fakultativ udtale: enten cirkumfleks og lang førstekonsonant eller svarabhaktivokal mellem konsonanterne, hvorved ordet altså atter får to stavelser.

Eks. *fâl·m, faləm* (falme), *mån·l, måŋəl* (mangle), *hâm·r, hamər* (hamre).

Herunder diftong + stemt konsonant.

Eks.: *ræ̂w·n, rævən* (revne), *sæ̂j·l, sæjəl* (sejle).

5. Ord med kort vokal + ustemt + stemt konsonant har altid tostavelsesform med svarabhaktivokal mellem konsonanterne.

Eks.: *vesən* (visne), *skofəl* (skuffe ukrudt), *risəl* (risle), *hækəl* (hækle).

(Også de øvrige skandinaviske dialekter har tostavelsesform med svarabhaktivokal i grupperne 4 og 5. Eksempler kan uden vanskelighed findes i alle de nævnte værker).

6. Ord med oprindelig lang vokal har i stor udstrækning fået diftong med ə som anden komponent i diftongen. De er derved blevet tostavelses og har *ikke* cirkumfleks. Første komponent er fakultativ kort eller lang.

Eks. *ky(·)ə* (køre), *sku(·)əl* skole, *mi(·)ən* (mene)[19]).

7. Ord med kort vokal + stemt + ustemt konsonant har *ikke* cirkumfleks. Den stemte konsonant kan – i hvert fald i nogle ord – fakultativt udtales kort eller halvlang.

Eks. *pøl(.)s* (pølse), *bräm(.)s* (bremse), *haŋ(.)sk* (handske), *dansk* (danske), *swænsk* (svenske), *tem(.)s* (timse).

8. Ord med kort vokal + ustemt konsonant(gruppe) har ikke cirkumfleks. Enkelt konsonant er kort.

Eks.: *kas* (kasse), *pas* (passe), *träf* (træffe), *ris* (ridse), *tis* (tisse), *skof* (skuffe), *pof* (puffe), *hasp* (haspe), *flask* (flaske), *fesk* (fiske), *rest* (ryste), *mest* (miste), *lest* (liste).

(Ord, der ender på p, t eller k, og som altså falder under grupperne 7 og 8, har jo i vestjysk vestjysk stød, men det har – efter min mening – intet med apokopen at gøre).

Reglerne kan kort sammenfattes således: *Apokoperede ord med lang sonor lyd har dynamisk cirkumfleks.*

Cirkumfleksen bevares i sammensætninger, hvadenten det cirkumflekterede ord står som sidste- eller førsteled i sammensætningen. Derimod forsvinder cirkumfleksen, når ordet står i tryksvag stilling, og når der til det hæftes et enklitisk pronomen.

Ovenstående regler gælder for de to midtvestjyske dialekter, som jeg kender bedst, Give- og Åldialekterne, og formentlig for hele Vestjylland.

Desværre findes der ikke tilstrækkeligt med eksperimentelle undersøgelser til at oplyse noget om kvantitetsforholdene ved apokope. Jeg kan blot oplyse, at jeg, som dialekttalende, absolut mener, at *konsonanterne er korte i gruppe 7 og 8* (hvor Marie Bjerrum finder længde), og at jeg *ikke føler nogen overlængde ved cirkumflekterede*

[19]) Det udlydende -r er i de sidste generationers udtale blevet -ə uden at det har påvirket akcenten. Vi får da forskellen: *ky(·)ə* (køre), men *dŷ·ə* (dyre), *stŷ·ə* (styre); *fu(·)ə* (fodre), men *fû·ə* (fure), *sû·ə* (sure), *mû·ə* (mure); *fli(·)ə* (flere), *mi(·)ə* (mere), men *fî·ə* (fire, vb.; numeraliet fire hedder dog i reglen *fiə* uden cirk.).

vokaler (vokalen i *fi·n* (fine) føles ikke som længere end vokalen i *ˈfi·nˌhiˈəð* (finhed), *fi·nər* (finere)[20]).

Det ses umiddelbart, at den sønderjyske musikalske og dynamiske akcent II og den vestjyske dynamiske cirkumfleks i sin forekomst danner paralleller til de ovenfor fremdragne regler for cirkumfleksen i svenske og norske dialekter.

Også med hensyn til den apokoperede vokals kvalitet er der parallellitet, idet vore gammeljyske tekster jo viser et e-trin (se f.eks. Flensborg stadsret).

Endelig har vi også parallellitet i dialektgeografien, idet øerne jo har e-mål med vidt udbredt fakultativ apokope.

Men dermed synes parallelliteten at høre op, da vi jo har lært, at længden i jysk er en erstatningsforlængelse, fremkaldt netop af apokopen.

Men skyldes denne opfattelse mon ikke en øjenforblændelse vel især fremkaldt af de lange jyske konsonanter? Man har rent ubevidst sluttet som så: I rigsdansk har vi kort konsonant og e i kalde, komme, i jysk har vi apokope og lang konsonant, ergo skyldes konsonantlængden apokopen, og glemmer derved, at på apokopens tid var konsonanterne lange. Det forekommer mig nu logisk ud fra forholdene i norsk og svensk at revidere denne opfattelse og bytte om på tids- og årsagsforholdene. *Apokopen har først fundet sted efter at alle stavelser er blevet lange, og den ved apokopen opståede cirkumfleks har været i stand til at bevare de lange konsonanter i jysk.*

Ved oprindelig lang stavelse møder denne opfattelse naturligvis ingen hindring. Men der er heller intet i vore kilder, der modsiger den for de oprindelig korte stavelsers vedkommende. Den gammeldanske trykforskydning medførte en forlængelse af kort m, f. eks. i koma, som af Peter Skautrup i Det danske sprogs historie. I, pag. 237 ud fra kilderne sættes til 1100-tallet. Samme trykforskydning medførte forlængelse af kort vokal i åben stavelse. Denne sættes i DSH I (pag. 237) til ca. 1250–1300, med den motivering, at det forlængede a ikke bliver labialiseret til å. Dette argument forekommer imidlertid ikke tungtvejende nok til at sætte et interval på halvandet hundrede år mellem samtidige lydændringer. Som bekendt er der i moderne svensk stor kvalitetsforskel mellem langt a og kort a. Forlænges nu af en eller anden grund, f.eks.

[20]) For øvrigt er det et temmelig indviklet problem at foretage kvantitetssammenligninger på relevant måde. Dels har hver vokal som bekendt sin »egenlængde«, dels påvirkes vokalen af den efterfølgende konsonant, dels bliver alle fonemer desto kortere jo flere stavelser et ord har, og dels er jo i dansk en stødt vokal kortere end end ustødt lang. Og endelig findes der selv ved leksikalsk udtale en ret stor variationsbredde. Hvilken skal da den cirkumflekterede vokal sammenlignes med for at jævnførelsen kan blive relevant?

For fuldstændighedens skyld skal jeg dog tilføje de få målinger jeg har, som er foretaget i andre forbindelser. Give: *guˈl*, uˑ = 19,0 hsk, *gûˑl*, (gule), ûˑ = 24,0 hsk; *goˈə* (gård), oˈə = 37,5 hsk, *gôˑə* (gårde), ôˑə = 52,5 hsk; *fiˑn* (fin), iˑ = 16,5 og 16,5 hsk, *fiˑn* (fine), *î* = 26,0 og 25,5 hsk Ål: *ˈpaˈtˌgrîˑs* (pattegrise), îˑ = 20,5 og 22,0 og 22,0 hsk.

Eli Fischer-Jørgensen har i Tidsskrift for Tale og Stemme 1955, pag. 41 offentliggjort følgende tal for rigsdanskens lange i i ile: 23, 29, 27, 30, 24,5, 30, 20,5, 28, 21 og 21, i gennemsnit 24,9. Det vil ses, at variationsbredden er stor, og at det vestjyske cirkumflekterede i ikke på dette ringe grundlag kan karakteriseres som længere end rigsdanskens lange ustødte i, men muligvis nok som længere end vestjysk stødt i.

når man råber, det korte a, bevarer det dog sin kvalitet. Tilsvarende kan man meget vel tænke sig en forskel i labialiseringsgraden mellem oprindeligt langt a og forlænget kort a, som gjorde, at blot det lange a blev til å. At kun konsonantforlængelsen udtrykkes i skrift, er jo i overensstemmelse med også den tids gældende ortografiske regler.

Udviklingen må altså opfattes således: *trykforskydning og forlængelse: komma, gāta>svækkelse: komme, gāte>apokope: kôm·, gâ·ð.*

Formodentlig har apokopen i et temmelig langt tidsrum (til ind i 1300-tallet) været fakultativ. Og formodentlig er den i første omgang kun sket efter lang, sonor lyd, hvor cirkumfleksen har gjort den næsten umærkelig. Først på et senere tidspunkt følger ordene med kort sonor lyd efter, hvor apokopen sker uden dynamiske spor.

Det er muligt, at den dynamiske cirkumfleks som en bivirkning har medført nogen forlængelse af sonore lyd, men nogen erstatningsforlængelse i egentlig forstand er der ikke tale om.

Imod denne afvisning af erstatningsforlængelsen går tilsyneladende Hans Veirups forklaring af forholdene ved gammelt t i Fjoldemålet[21]), hvor *ētæ>*æt>æ·r*, medens *skȳtæ>*skȳtt>sjȳt*, og hvor altså ved apokopen t'et skulle være blevet forlænget efter lang vokal. Overensstemmelse kan vi dog få ved at tænke os udviklingen således: *skȳta>*skȳtta>sjȳt, ūti>*ŭtti>ŭt*, altså parallelt med udviklingen i sytten, nitten m.fl. – Udviklingen af *hēta* kan forklares således: *hēta>hiēta>hjēta>jētæ>jē·r.*

Østjysk.

Men endnu er vi ikke færdige. Udviklingen skrider videre. I de østjyske dialekter er cirkumfleksen nu opgivet og de lange konsonanter (samtidig dermed?) forsvundet. Det drejer sig formentlig om alle de rent østjyske dialekter, idet forholdet er attesteret fra Gosmer ved Horsens fjord[22]), Århusegnen[23]) [24]), Houlbjerg ved Randers[25]), Himmerland[26]) [27]), Djursland[28]) og Samsø[29]).

---

[21]) Fjoldemålets behandling af de gld. klusiler. Sprog og Kultur bd. 20 (1956) pag. 85f.

[22]) P. Andersen: Et Hadsherredsmåls formlære. Optegnelser fra Søby i Gosmer sogn. Danske Folkemaal 1957.

[23]) Anker Jensen: De sproglige forhold i Åby sogn. Dania V, 1898 pag. 213ff.

[24]) Ganske vist opgiver Mar. Kristensen lang konsonant i »Udsagnsordenes bøjning i egnen nord for Århus« (Uf F.s Publ. Serie A Nr. 3 1942), men at han har gjort det ud fra systematiske grunde fremgår, synes jeg, af hans bemærkning om, at konsonanten ikke har en »kendelig lydlængde«, men at han blot føler den som »lidt lang« (pag. 10) (jf. også herom Ella Jensen i Houlbjergmålet pag. 18). Tidligere havde Mar. Kristensen måttet tilstå, at den konsonantlængde, han i sin ungdom angav i typen stemt + ustemt kons. (salte, tænke) beroede på Lyngbys system (Ella Jensen: Houlbjergmålet, pag. 18). Sammen med Geijers kun privat tilstående usikkerhed i opfattelsen af akcenten i *søkk* viser det, at bevidst eller ubevidst »systemtvang« hos optegnerne kan forholde forskningen vigtige oplysninger.

[25]) Ella Jensen: Houlbjergmålet. Udv. f. Folkemaals Publ. Serie A nr. 6, 1944.

[26]) Mine optegnelser fra Storvorde sogn. Institut for jysk sprog- og kulturforskning.

[27]) I Vesthimmerland findes dog lang konsonant bevaret ifølge optegnelser på Institut for jysk sprog- og kulturforskning.

[28]) Båndoptagelser på Institut for jysk sprog- og kulturforskning. Niels Nielsen: Molbodansk (manuskript 1913 i Uf F.): Lej betyder Led, Leje, Stej betyder Sti, Stige.

[29]) Ifølge mundtlig oplysning fra mag. art. Ella Jensen.

At der her er tale om en videreudvikling og ikke en paralleludvikling med vestjysk er vi heldigvis i stand til at bevise, idet forandringen for en gangs skyld er så sen, at vi kan følge den. 1747 skriver Høysgaard i Accentuered og Raisonnered Grammatica (pag. 274 i Danske grammatikere, IV) under omtalen af sine åndelav, at der accurate at tale er fem, og den femte er den jyske udtale af ord som skinn', skinne, hvor der høres ligesom et langt efternynnen på konsonanten. Der kan vel næppe være tvivl om, at Høysgaard med denne »efternynnen« mener det samme, som jeg mener med dynamisk cirkumfleks[29a]). På Århusegnen må cirkumfleksen følgelig være blevet opgivet i tidsrummet mellem 1747 og 1898. – Lyngby fastlagde sin lydskrift med dens rullende tonehold i 1850'erne på grundlag af den østhimmerlandske udtale. Nu er dette tonehold opgivet (i Storvorde ca. 25 km fra Lyngby) af alle under 60. Hos de 80-årige hører man endnu en konsonantudtale – uden cirkumfleks – men vekslende mellem korthed og noget, der får en til at tænke på Mar. Kristensens udtryk »lidt lang«. Dette må være et indicium for, at opgivelsen af cirkumfleksen her tilhører de sidste generationer.

Hvorfor er cirkumfleksen mon netop forsvundet i Øst- og ikke i Vestjylland? Dette spørgsmål lader sig næppe besvare for øjeblikket. En mulighed er det, at den bestemte form af substantiverne har kunnet spille en rolle. I Vestjylland hedder det f.eks. en *hô·n* og æ *hô·n*, begge dele med cirkumfleks, mens det i Østjylland lydret har heddet en *hô·n* og *hö·nən* med cirkumfleks blot i den ubestemte form. Ganske vist findes i vestjysk en tilsvarende vekslen inden for verbalbøjningen, men de bestemte substantiver giver dog alligevel større frekvens til de u-cirkumflekterede former.

Men hvis trykforskydningen har sit intensitetscentrum i Vestjylland (DSH I, pag. 261) ser vi måske her en bekræftelse på Geijers ovenfor citerede ord om, at udviklingstendenser udvikler sig konsekventere i påvirkede dialekter.

Her står vi altså meget nær det, som ikke skulle kunne ske, det totale sammenfald af to- og enstavelsesord, idet forskellen egentlig kun er opretholdt i ordpar, hvor det oprindelige enstavelsesord har stød. (I parentes bemærket er sammenfaldet større end denne artikels ensidige beskæftigelse med tostavelsesord lader formode, idet den bestemte artikels endelse i pluralis jo også er apokoperet. Vi får således som bøjningsformer af hest: en hejst – hejsten – to hejst – hejsten.)

Og hvad er følgen da blevet? Næsten ingen. *Ordene får simpelthen lov at falde sammen.* Sagen er den, at forståelsen så godt som altid er sikret alligevel, ud fra situationen eller ad syntaktisk vej. Man skal faktisk lede med lygte for i det virkelige, daglige liv at finde tvetydige sætninger, og møder man dem, kan et spørgsmål hurtigt bringe rede på sagen[30]). Når f.eks. et så hyppigt brugt ord som hest kan opvise sammenfald uden at det fører til forvirring, skyldes det jo, at såvel bonden som hans tjenestekarl til enhver tid vil vide, hvor mange heste der kan være tale om. Inden for verbal- og adjektivbøjningen vil syntaksen altid vise, hvilket betydningsaspekt af ordet vi har for os.

[29a]) Sammenlign J. Victor Blochs udtryk »en dump Efterlyd af Ende-Consonanterne«.
[30]) Jf. Christen Møller: Lyd og Forestilling. Acta Jutlandica I, 1929.

Kun på et område spores der en reaktion. Det er inden for substantivernes numerusbøjning. Der kan den gå en af to veje. Den ene er syntaksens. Jeg spurgte engang en meddeler: »Når nu man siger 'Så du storken der', hvordan kan man så høre, om det er en eller flere storke?« Han svarede, at sådan ville han aldrig sige, men derimod: »Så du den/de stork der« eller »Så du den flok stork«. Den anden vej er morfologiens. Man sporer i Østjylland en tendens til at foretrække pluralismorfemet -er[31]). Samme tendens findes ganske vist over hele Jylland, men den er afgjort stærkere i Øst- end i Vestjylland. Også her er der dog interessante iagttagelser at gøre, idet der nemlig er forskel på endelsens brug i de forskellige ordtyper. Ved ord, som for længe siden faldt sammen, er endelsen -er hyppigt anvendt – hatter, katter, kæpper, stokker, stilker, storker (eller stork), mens jeg i Himmerland aldrig har hørt anden pluralis til ord som vang, vej, skov, end – vang, vej, skov, så det varer altså nogen tid, inden reaktionen sætter ind.

Selv om materialets utilstrækkelighed endnu en gang må betones, så skulle det foreløbige resultat af denne undersøgelse være:

Hvad der end må være den inderste årsag til, at en lydudvikling sættes i gang i sin begyndelse eller i sine enkelte faser, så udvikler hver enkelt fase sig lydlovmæssigt og mekanisk af den foregående, indtil slutpunktet nås. Når det på det ene eller det andet punkt i udviklingen ser ud, som om det gamle system opretholdes ved nye midler, skyldes det netop, at det er en lydret forandring af just dette system. Og fører den lydlige udvikling med sig, at der opstår alvorlige muligheder for misforståelser – hvad sjældent sker – så hindres disse misforståelser ikke ved, at man – mere eller mindre bevidst – griber til andre lydlige forandringer såsom erstatningsforlængelse eller vestjysk stød for at opretholde det gamle system i sin helhed, men man benytter sig af andre udveje, syntaktiske eller morfologiske, på de punkter, hvor det behøves, og systemet får lov at forfalde, hvor det har vist sig overflødigt.

[31]) Jf. også Kort etc. nr. 82.

TIL VORE MEDDELERE VED JYSK ORDBOG

Der er et stort område, som vi vanskeligt kan udforme i spørgsmål til besvarelse i de sædvanlige spørgelister. Det er hele den forestillingskreds, som knytter sig til den gamle overtro, og som nu – i vore så »oplyste« tider – antageligt er svundet stærkt ind. Alligevel er der jo stadig en del ord og betegnelser for »overnaturlige« væsener, som huskes, i al fald har de ældre vel nok hørt tale derom. Og det er hele dette stof, som vi dog gerne ville have med, og som vi her beder vore meddelere tænke over og give os oplysninger om. Men det kan nok bedst gøres i en *sammenhængende* beskrivelse, og vi skal her – som et forsøg – gøre en begyndelse med en enkelt af disse væsener, *nemlig odinsjægeren.*

Uwnsjæger – Junsjæger – Jonsjæger – Hwonsjæger – Oensjæger – Huensjæger – Wojensjæger – Woensjæger – Wåwnsjæger – Kålsuen – Karlsuen – Karlsvogn – Vognsjæger – Woldsjæger – Hoensjæger – Howensjæger – Dywlsjæger – Hywlsjæger – Ulsjæger – Nattejæger.

Man ser, at han har mange navne og sikkert flere end de anførte, og det er først og fremmest *navnet* vi gerne ville have klarhed på i de forskellige egne. Det var jo en jæger, som med sine hunde, som nogle steder kaldtes for *himmelhunde*, kom jagende (ved nattetid) gennem luften, og som det kunne være farligt at møde eller tirre.

Himmelhundene kunne jage gennem åbne døre, når disse lå over for hinanden. Havde man været ved at brygge, ville de gerne labe af urten. Det er vistnok især i Jylland, at denne form for Kong Volmers vilde jagt kendes, – men mon Kong Volmer ogsaa var kendt i Jylland? Eller blev sagnet knyttet til andre konger som kong Abel, kong Atterdag, kong Farao, eller måske til en (navngiven) herremand fra egnen?

Vojensjægeren havde også tilknytning til *ellekvinder* (han havde undertiden et par hængende over hesten) og visse steder til havfruer.

Men hvorfor rider han? Har han begået en forbrydelse, er han meneder eller har han jaget på en helligdag? Og på hvilken tid sker hans ridt, er det juleaften eller en anden helligaften eller er det mere ubestemt især om foråret eller om efteråret?

Men Odinsjægeren blev vel aldrig forvekslet med *knarkvognen*? Knarkvognen lavede spektakel, den knarkede, og også den skulle man være varsom med. Det var jo, som også enkelte gamle meddelere har fortalt Tang Kristensen, at se på, som »ni fugle, ligesom ænder, og de havde næbbene i hverandre lige i en trekant«. Ja, en af meddelerne var klar over, at det var »radgjæs, der knarker«! Kender man endnu dette?

De kan på et løst ark indsende besvarelse sammen med spørgelisten, og vi skal i de følgende numre fortsætte med spørgsmål om disse overnaturlige væsener.

P. Sk.

ANMELDELSE

Østjysk Hjemstavn har i efteråret udsendt sin 23. årgang. Den hidtidige redaktør N.P.Østergaard er fratrådt. Hans efterfølger stadsbibliotekar Åge Bredsted, Århus, og amtsrådsmedlem Knud Thorup, Risskov, har imidlertid trofast fulgt årsskriftets gode traditioner med et afvekslende indhold og et smukt udstyr. Det største bidrag er sølvsmed Paul Mathisens tredie artikel om Bygholm, der her er trykt før den anden, som loves i næste årbog. Johan Skakke fortæller om astronomen Thorvald Køhl og hans observatorium i Odder. Andre interessante artikler er forfatteren Sigurd Elkjærs om Minder fra Hornum og hovedgården Rask, vicestadsbibliotekar Anna Dorthea Holms om Fruerings præstegård 1912–35 og bibliotekar Magnus Sørensens uddrag af gårdejer Nicolaj Sørensens optegnelser om gården i Følle. Et dialektalt forskningsinstitut vil særlig interessere sig for snedker H.Henriksens artikel: Fra min barndomstid i 1880erne, der indeholder nogle remser og rim på Rørth-dialekten og fremfor alt for det helt på dialekt skrevne lille bidrag: Let fræ mi Baandomsti af afdøde R.P.Randløv, som tidligere har gjort sig fortjent af denne videnskab bl.a. ved at optegne hele Tåning-dialekten.

K. R.

JYSKE ORD

Af *Peter Skautrup.*

6. Konjunktionen *ed.*

I.

Når man ikke kender eller måske ikke ønsker at nævne det nøjagtige tal på en samling genstande eller i det hele fænomener, som kan tælles, kan vi udtrykke det omtrentlige ved adverbier som *cirka*, *omtrent* eller (det forældede) *ungefær*, alle låneord, men vi kan også, ligesom i vestnordisk, norsk[1]), svensk og tysk, udtrykke det ved foransat artikel *en*: *en 25 stykker*. Gælder det et antal under 20, nøjes vi dog ofte ikke med en enkelt talangivelse, men nævner to på hinanden følgende tal i talrækken for at understrege omtrentligheden, altså: *en 5–6 dage*, *en 16–17 kyllinger* osv. Over 20 og angivende større ubestemthed er det næsten kun mangefold af 10, som anvendes således: *en 30–40 stykker*.

Ved de mindre talangivelser føles det vel nok, som om det nøjagtige tal må være et af de nævnte, og de to sideordnede alternativer kan derfor ofte forbindes med en konjunktion, i almindelighed *eller*. Også præpositionerne *til* eller det fra fransk lånte *à*[2]) kan anvendes, men nu dog vel kun for at angive et ikke helt nøjagtigt måls yderpunkter: *en 3 à 4 meter bred vold*, *en fjorten til femten år gammel hest*. I Ordbog over det danske sprog (ODS) anføres fra Fr. Sneedorff et citat: *En 8 à 9 Engelskmænd, alle civilklædte, kom marscherende*, som næppe er kurant i dag.

Forbindelsen med *eller* siges i ODS nu at værende mindre anvendt (IV.294.39ff.), og det er formentlig rigtigt. Det føles sikkert ikke omtrentligt at sige *en 3 eller 4 stykker*, idet dette opfattes som »enten 3 eller 4«, medens *en 3–4 stykker* ikke nødvendigvis behøver at være netop enten 3 eller 4, *en 3–4 stykker* med enhedstryk på sidste talangivelse udtrykker det omtrentlige.

I dialekterne har vi derimod bevaret en række faste forbindelser med enhedstryk, og inden for det *østdanske* område går disse tilbage netop til forbindelser med *eller*[3]).

2 eller 3, i alm. *tulletre*. Denne forbindelse, der vel oprindelig har haft neutrumsformer i begge tallene (*tu*, neutrum til *to*, og *try*, neutrum til *tre;* jf. svenske dialekter: *tull(e)try* eller *tull(e)tre*, og norske dialekter: *Tvo elder tri, er paa nogle Steder forkortet til »tultri«* (Gudbrandsdalen), Aasen), er velkendt på Sjælland (fortrinsvis

[1]) Jf. Maal og minne. 1953.88f.

[2]) I ODS tidligst hjemlet hos Høysgaard. I forordn. $^{5}/_{10}$ 1670: *de tou største* (skibe) *kunde bequemmelig føre treduve og fire à treduve og sex stycker* (Kbh. Dipl. VI. 549). Ordet er fremmed for dialekterne; når Jens Christensen: Træk af nordfynsk Landsbyliv (1958) anvender det (*3 à 4* ß, et sted: *ti at tol Sk. om Ugen*), er det rent litterært.

[3]) For det følgende østdanske stof fra Udvalg for Folkemaals samlinger (her blot i uddrag) takker jeg Christian Lisse.

Nord- og Østsjælland), Møn, Falster og Østlolland, men derimod ikke på Vestlolland og Fyn. Enhedstrykket hviler her ofte på første led: *tul'tre* (Kregome), *'tultræj'* (Gundsølille, Kirke Skensved), *'tultre* fra Borre og Damsholte på Møn. Ældste kilde er Junge. Den nordsjæll. Landalmues Karakter. (1798). 141: *tul tre*. Kryger har fra Nordsjælland *'tultre* og *tul'træj'* (Univ. Jub. Blandinger. I. 1881–87. 377); *toletre* (Skævinge, Aarb. Frederiksborg Amt. 1920.98). Dyrlund anfører fra Bornholm *tulle tre* (eller *træj*) (Udsigt over de da. Sprogarter. 1857.47). Espersen: *Toltre*, *tujlletre* (Bornh. Ordb. 355,403). – Grundtvig har i digtet »Danmark om hundrede Aar« (Danskeren. III. 1850) en strofe, der lyder:

Ja der, i det fyndige »Donnerwetter«,
Der havde Ideen sin ægte Fim,
Saa hvad kan det gjøre, at end den sprætter
I Dahlmann, Gervinus og Fon-Arnim?
Tul-tre Professorer og *fille-fem*,
Hvad regner vel Danemarks Løver dem!

I en note til teksten i Poetiske Skrifter (VII. 312) oplyser udgiveren (Svend Grundtvig eller C.J.Brandt), at udtrykkene *tul-tre* og *fille-fem* er jyske, men som det vil fremgå af det følgende, er dette så forkert som det vel kan være. Udtrykkene er sjællandske. – Anna Pedersen har 1926 i Strøby optegnet udtrykket *tultrefire*, en form som også, ved siden af *tulletre*, findes i A.Trydes lolland-falsterske ordsamling (jf. Da. Folkemaal. VII.85ff.).

3 eller 4, i alm. *trillefire* (skånsk *trille-fyra*), således J.H.Smidths ordsamling fra Falster (beg. af 1800tallet): *trelefire* eller *trillefire*, A.Trydes ordsamling fra Loll.-Falster: *trillefire* (vistnok fra Østlolland), og J.Jørgensen: *trillefire* [ˈtrelˌfiːr] (Lollandsk Ordbog. 1943. 614). Ligeså velkendt i Nordsjælland og Møn. Espersen: *trijllefira* (Bornh. Ordbog. 360,403).

4 eller 5 (6), i alm. *fillefem* (skånsk *fille-fem* og *fillesex*). Bornholmsk *fille fem* (Dyrlund. 47), *fijllefäm*, *fyjllefäm* (Espersen. 70, 403) og *fijlleseis*, *4 à 6* (Espersen. 70). Junge (1798): *file fem*. Kryger: »*fille-fäm* (Univ. Jub. Bland. I. 377) og *filtre-siv*' (måske dannet efter *tultrefire*, jf. ovf.) ere forældede, den sidste (4–7) bruges måske kun spøgevis« (Univ. Jub. Bland. I. 377). I Nordsjælland ofte i formen *fullefem* (påvirket af *tulletre?*). Thanings optegnelser fra Vemmetofteegnen (1850erne): *fille fem*. I Smørum med tryk på første led: *'fillefem*. – J.H.Smidths ordsamling fra Falster (beg. af 1800tallet): *filefem*. Fr.L.Grundtvigs Falster-ordbog (1880erne og 1890erne): *fillefem* (»brugtes kun af de gamle«). A.Trydes ordsamling fra Lol.-Falster: *fillefem* og *filleseks*.

De følgende tal i talrækken synes af lydlige grunde at have hindret sammensætning (fra Blekinge opgiver Rietz dog *sylleåtta*, 7–8; også i Åsbomålet, Svenska landsmålen. X. 2.200), og kun *tilletolv*, 10 – 12 (skånsk *tille-tól*), har nogen udbredelse. Dyrlund siger (s. 47), at det bornholmske *tille tolv* også »benyttes meget af Sæl-

lændere, Sejrboer, Falstringer o. Fl.«. Espersen har *tijletål* (s. 353, 403). – A. Tryde ordsamling fra Loll.-Falster: *tilletolv*. Jørgensen: *tilletolv [tilə'tål]* (Loll. Ordb. 605).

Alle de ovennævnte former findes altså i østdansk og kun der. Vi synes da her igen at stå over for et dialektskel, og om dets alder nærmere nedenfor.

På *Fyn* synes man blot at kende sideordning uden konjunktion. Marius Rasmussen. Ordbog over Vends Herreds Folkemaal. (1949). 231: *da vå konn to-tre: stykker*, 233: *da vå to-trei: æ:r træ-fijre stykker*. – Peder Jacobsen. Mundarten i Flemløse Sogn. (1933). 156: *æn tu træj'ə stygər*.

I *Jylland* møder vi derimod en anden dannelse. Det hedder i almindelighed her (om begrænsninger ndf.): *ən tɔʁə'trej'*, *ən trejə'fi·r*, *ən fire'fæm'*, *ən fæmə'sæjs*, *ən sæjsə'syw'* osv. op til *ən tölə'træ'dən* (formerne vestjyske). Derefter vistnok sjældnere sammentrækning (jf. ndf.). Der kan også, antagelig især foran vokal, høres et vokalisk *r*. Feilberg anfører fra Darum: *ən syw ər åt ọr* og *ən søṭən ər aṭən støḳər* (IV. 127), men i det sidste eksempel ses det jo tydeligt, at der ikke er tale om sammensætning; de to talord har lige og fuld-tryk. På Mors (ligeså i Jelling) kan det også hedde *jænə'tÔʁ'*. Lund. Morsingmålets lyd- og formlære. (1932). 223: *jænə'tÔʁ'*, *tÔʁə'tʁi̯i'*, *tʁi̯iə'fi̯i·r*, *fi̯rə'fæm'*, *fæmə'sɛi̯s*, *sɛi̯sə'sɥʁ'*, *sɥʁər'å't*, *ådə'ni̯i'*, *tọlə'tʁɛ'dən*. Schade nævner fra Mors også formen *tier ølle: E Klok er en tier ølle* (NkS. 812d,4). – Hans Jørgensen. Alsisk Formlære. (1950). 28: i »en fire, fem« til »en otte, ni« samt »en ti, elleve« føjes *ə* til det første tal: f. ex. *ɛn sywə ˈo·d*, uregelmæssige er *ɛn fiʁə ˈfæm*, *ɛn Ôdɛ ˈni*« (!)– Foruden de ovenfor nævnte eksempler anfører Feilberg også: *ən fæm ə sæjs støḳər*, *ən fir ə fæm* (IV. 127). – I trykte dialektkilder kommer konstruktionen kun sjældent frem. Tang Kristensen. Jyske folkeminder. IV. (1880). 321: *hen ved Klokken tier elleve* (Tvis, Hammerum hrd.). Jysk Almueliv. VI. (1893–94). 353: *Pastor Jantzen gik aldrig i seng inden kl. 5er 6 om morgenen* (kilden er fra Tårup, Fjends hrd.). J. K. Rosenørn. Jens Kjerk. (1910). 7: *en treje-fihr Oer* (Ribeegnen?). – N. P. Bjerregaard. Sæd og Skik i Ommersyssel. (1919). 43: *ən træjə-fiər sla·wls syldətöw'*, s. 52. *ən fæmə-sæjs u·wər ædəɹ*, s. 61: *En træjə-fieɹ da·w*, men konjunktionen synes i Ommersyssel at kunne mangle i andre forbindelser, fx. s. 23: *ən ti ølə lam' å ən sæis syw' fo'ɹ*, s. 60: *ən fi-fæm' konəɹ i hu'sd*. – Kr. Klastrup. Paa Træsko-fio'l. (1935). 27: *A war fæme-seks O'r* (målet fra Astrup sogn, Vennebjerg hrd.). – Torolf Kristensen. Fra mi bet'te Ti' å ong· Daw·. (1939). 18: *Hubaw'*, *hwor sö'n æn bette Måld·båws o sæjs e syw' O'r da ka væ vegtig* (målet fra Rødding sogn, Rødding hrd.). – Det skal dog bemærkes, at det næppe nogetsteds er tvingende nødvendigt at anvende en konjunktion i disse forbindelser, sideordning uden konjunktion kan også forekomme. Skautrup. Et Hardsysselmål. I. (1929). 241: *æn fæm sæjs fɔlk*, s. 263: *vi tu æn tɔw trej' kjær·ə*. – Ella Jensen. Houlbjergmålets Bøjningslære. (1956). 53: *ən tre ˈfi· ˈstøki*, *ən syw ˈo·t ˈstøki*.

II.

Vi kan altså konstatere, at vi i disse talforbindelser, svarende til konjunktionen *eller* i østdansk, i jysk har en konjunktion *[ə]* eller *[ər]*. Og en sideform, ligeledes tryk-

svag, til denne konjunktion har vi i jysk *[hə]* eller *[hæ]* eller *[hær]*, der i almindelighed anvendes i disjunktive forbindelser, især efter *hverken*, *enten* olgn. At vi i slige tilfælde i dialektale, af skriftsproget upåvirkede kredse kan få indskudt et forlyds-*h* er velkendt fra sproghistorien (jf. ndf.) og behøver ikke her nærmere begrundelse[4]). – Feilberg anfører under *hverken* (I. 698): *hwærkən Påwl hæ Pæjər, fuĺ hæ gaĺ, hijəl hær haĺ* (fra Darum), *værkən-hær* (fra Agerskov); under *enten* (I. 254): *aňtən - hær* (fra Sem), *aňtən - hær* (fra Agerskov), *aňtər - hær* (fra Braderup); under *hvilken* (I. 704): *vælkən - hær* el. *ek hæjər* (fra Sem), *velkə - hær* (fra Braderup), *dær æ velkən vaň hær saəň, dær æ velkən væər hær viň* (fra Valsbøl). Feilberg opfatter her som i artiklerne *eller* (I. 242 og IV. 127) disse former som udviklet af *eller*, hvad der, som det nedenfor skal vises, ikke er tilfældet. – Svend Grundtvig. Gamle da. Minder. Tredje Samling. (1861). 210. *Aňnen vår et en Ųl hær en Aggerhǫn* (fra Nr. Rangstrup hrd.). – Tang Kristensen. Jyske Folkeminder. II. (1876). 175: **I fanger mig Daniel Burmand / he'r ow I slår ham ihjel* (optegnelsen fra Sunds sogn, Ane Povlsdatter). – Samme. Skjæmteviser. (1903). 74: **Hönlil, hönlil! bekend få mæ / he'r a ska plokk' æ fjæder a dæ* (fra Sunds, Hammerum hrd.). Samme. Jysk Almueliv. Tillægsbd. VI. 80: *anden dæ kam båj te ham hær it* (fra Egå, Ø. Lisbjerg hrd.). – Aakjær. Fjandboer. (1901). 157: *den Syn haar a ett sit hwerken far hæ' si'n.* Samme. Naar Bønder elsker. (1911). 55: *a blywer saa forhwingelt, te a hwerken ka pipp hæ kukk!* Samme. Po fir Glowend Pæl. (1923). 26.: *saa gaar æ da hwerken warr hæ bejer.* Samme. Gammel Jehannes hans Bivelskhistaarri. (1911). 88: *da han bløw aalder', sô han gjan ved æ Kagel, ligmøj om en war warm hæ' kold* (Fjends hrd.). Samme. Hjærtegræs og Ærenpris. (1921). 23: *Det Sprog er hwerken Plat hæ Tysk* (Fjends hrd.). – Steffen Steffensen. Peller. (1938). 20: *Mari hår fåt en Øer, her tow* (Ulborg hrd.). – Skautrup. Et Hardsysselmål. I. 122: *han, ka hwær'gən bræ·q hə fo lam'* (Hammerum hrd.)

III.

Ved siden af disse tryksvage former har vi også trykstærke eller i al fald ikke så stærkt reducerede former. I Mads Hansens fynske digt »Opvaavni« (Sange. 2den Samling. 1870. 87f.) lyder sidste linie i de to første strofer som bekendt: **Naturen æ' fo'a're, e'er je' ha' vaarren blej*, og i digtet »Di Helle« (smst. 93) hedder det: *I maatte sjø'e aa ette spille / næ' dæ' æ' Konst e'er Lærdom ve!* Her har vi den fynske konjunktion *[æ·r]*. H. M. Jensen. Brenderup-målet. (1936). 32: *æ·ɹ*. L. Gottfredsen. Langelandsk grammatik. (1955). 49: *æ·ər*. Peder Jacobsen. Mundarten i Flemløse sogn. (1929). 14: *ær*. Ganske vist mente Peder Jacobsen (s. 52), at denne form var udviklet af *eller* (ligesom *æs* skulle være udviklet af *ellers* og *hær* af *heller*), altså *(ll) ld* > *ľ* > *jľ* > *j* > ÷, men denne forklaring kan ikke være rigtig. I trykstærk stilling skal vi få *l* eller *ļ* eller *jl* (jf. fx. s. 14 *hæļər*, hellere, og Poul Andersen. Fonesystemet i Østfynsk. (1958). 218 note 66: *æ·ļlə*), men former som *æ·r* eller *æ*, *æ·*, *æ·ļ* og *æ·ļər* (se Poul Ander-

[4]) Om historiske former se Brøndum-Nielsen. Glda. Grammatik. II.282f. og ndf. – Fra nutidsdialekt fx. *[hin]* for *[in]* i Fjends hrd.: *[hin mæ]*, end mig.

sen. Fonemsystemet. 218 typen *bææjər* og 225 typen *glææə*) kan ikke have den oprindelse. Peder Jacobsen synes da også at være i forlegenhed, når han skal angive konsonantfonemet s. 64 for *ær* og s. 70 for *hær*, mens han s. 73 for *æs* dog konsekvent anfører *-lls!* Eksempler gives hos Jacobsen s. 195: *ænən - ær*, enten eller, *vàrgən - ær*, hverken eller, *à du sy, - ær du à tœsə*, osv.

I *jysk* er den tilsvarende form *hæjə* eller *hæjər*, der hos Feilberg (og formentlig også andetsteds) sammenstilles med *hæl̥ər*, *æl̥er* osv. under *eller*. Hans Jensen. Himmerlandske Dialektfortællinger. (1940). 45: *han ku hwær'ken sand's hæj'e sammel.* – Pæ Øwles. Jyske Viser og Vers. (1932). 16: *æn'ten flyyr hæjer søkk*, s. 37: *hur dær hwær'ken æ Stejj hæjer Væj.* I visse og nu måske de fleste egne synes kun former med *-l-*: *heller, eller* brugt. J. M. Jensen (Vendelbomål) har kun *hɛlər̥*, Kvolsgaard *hèlər* (Han hrd.), Lund *hɛl̥ər̥* (Mors), Klastrup *heller* (Vennebjerg hrd.), Torolf Kristensen *hælder* (Salling), Randløv *helle, elle* (Tåning, Vor hrd.), Ella Jensen *hel̥ə* (Hovlbjerg hrd.), Johs. Kristiansen (Mues Sæjj. 1958, målet fra Hejnsvig, Slavs hrd.) *elle*. Hans Jensen (jf. ovf.) kan også anvende *helder* (s. 39).

I et mindre østjysk område synes de disjunktive forbindelser i al fald i lidt ældre tid, at have konjunktionen *en, in*. Området har strakt sig fra Foldby sogn i Sabro hrd. (Peder Jæger) og Spentrup sogn, Nørhald hrd. (Blicher, ?) i nord til Søvind sogn, Vor hrd., i syd. Exx. Peder Jæger. Et Yuelbesøgels i Knærkibøj. (1884). 18: *vi ku ino it si hværkin Vej inn Stej*, s. 31: *hun ku hverkin brøgg inn bågh*, s. 25: *enten Buil æ gon te Hemmeri ind te Helvede;* samme. Gillsjov. (1893). 20: *Saa sku vi hverken mork inn tross.* – Blicher. Brødløes og Dowwerløes. (1844). (Saml. Skr. XXVII. 238): **See! vi er jo ekk forlegn / Hverken saa for Præst end Degn.* Feilberg har (III. 638) fra Elsted (vel Marius Kristensen): *han ka hwærken stø in stǫ.* – Sørensen Thomaskjær. Aapstuget Løwninge. (1887). 23: **Mit vænstre Bihn fik a vrejen.. / A næjsten hwærkin ku styh in sto* (Ry, Thyrsting hrd.). – (Rasmus) Elkjær (Elvekjær). Jysk Humør. (1908). 31: *enten de no æ Løun end Sand* (målet fra egnen mellem Odder og Horsens). – Fra Søvind har Feilberg (I. 246): *haň hò hwærken mæstər eň mǫ̀q*, han har hverken mester eller mage, *di wa hwærkən sur eň søi, di wa hwærkən hǫr eň blǫi*; (I 242:) *èn fæm èň øl̥u stǫ̀ki.* Også brugt uden for disjunktive forbindelser: *èn fæm eň sejs stǫ̀ki.*

Denne fordeling af konjunktionerne, et østdansk *eller* over for et vestdansk *æ, æ'r, (h)ær, (h)æjər*, der må gå tilbage til et ældre middeldansk *æth(æ), æth(æ)r*, i et østjysk område specielt i disjunktive forbindelser konjunktionen *æn*, finder bekræftelse, om man går tilbage til tiden omkring 1300 og søger at skaffe sig et overblik over konjunktionernes brug i vore ældste lovhåndskrifter.

IV.

Skånske Lov. De ældste håndskrifter er: AM 28,8° (Codex runicus), tekstgrundlaget i Danmarks gamle Landskabslove (DgL. I) tekst 1 (A^1), fra ca. 1300. Stockholm B 76 (det Hadorphske hs.), fra ca. 1300, i varianterne til tekst 1 betegnet A^2; Stockholm B 74, muligvis fra ca. 1250, i varianterne til tekst 1 betegnet A^3 og F^1 (håndskriftet viser forlægsskifte); Stockholm B 69, fra 1300–1350, i varianterne til tekst 1 betegnet

D^1. Alle håndskrifterne er mer eller mindre skånskprægede (A^1 og A^2 med spor af sjællandsk). Eksemplerne i det følgende citeres, hvor ikke andet siges, efter A^1 med henvisning til side- og linietal i DgL. I.

ællær. Som alternativ konjunktion forekommer i A^1 normalt kun *ællær*. Exx. *gialdæ han, ællær hans arfæ, um han ær døþær, hænnæ ællær hænnæ arfum, um hun ær døþ* 8.2; *a lanzþing ællær hæræzþing* 11.4; *kuikær kost sum hæst ællær ohse ællær annat kuikt fæ* 107.9. – I alternative talforbindelser: *tua grannæ ællær þre* 105.3; *tuæm natum ællær þrim* 116.6; *Takær man grannæ sins øk, en ællær tua* 136.2; 106.7; 127.1; 153.3.

ællær .. ællær. Hvor de forbundne led nærmer sig til eller ligefrem er kontrære modsætninger, kan samme konstruktion anvendes: *Alt þæt, ænnæt barn uindær ællær tapær i fælahe* 11.1; *Uarþær børnæ iorþ uloflikæ sald ællær køpt* 29.3, men oftest har det disjunktive element nok været så fremtrædende, at en dobbeltleddet konstruktion har forekommet nødvendig: *skiliæs þe siþæn ællær døþ ællær kuik* 5.10, 7.10; *ællær i fælahe ællær utæn* 13.8; 17.9; *þå skal hin .. ællær bøtæ ællær haldæ uppi loh* 41.9; 42.6; 54.10; 77.1; 156.3. – Også A^2 kan have samme konstruktion: 54.5; *fore hulsar, ær warþær ællr j øfræ holde ællr j næþræ ællr j hofþe* 68.8-9; 86.10; 92.5.

NB. Det skal i denne forbindelse noteres, at det disjunktivt understregende *enten* endnu ikke findes i Skånske Lov (her tales kun om de ældste hss.). Det forekommer derimod i Skånske Kirkelov, men har der stadig bevaret sin pronominale karakter og optræder derfor rent substantivisk, enten »absolut« (DgL. I. 842.3) eller med følgende alternative »appositioner«: *þe skulu annæt tuiggiæ suæriæ mæþ þem, ær sæktæþær ær, ællær mæþ hin, ær sæktir* 841.2; 844.2.

hwat .. hældær .. ællær og *hwat hældær .. ællær*. Hvor de forbundne modsætninger logisk skulle kunne tænkes at indebære hindrende forudsætninger for en realisation af en eller anden bestemmelse, har vi i dansk (og nordisk) dette udtrykt i en sætningskonstruktion med indledende spørgende *hwat* (jf. det i vestnordisk derfra forskellige *hvárt*, »hvilket af to«) og følgende – i al fald oprindelige komparativkonstruktion med – *hældær (hællær)* foran det første af leddene (men oprindelig formentlig med følgende pause), der sikkert også i ældre tid som endnu i nydansk ved sammenligning bærer det stærkeste tryk. Også her har A^1 som disjunktiv konjunktion *ællær: huat þæt ær hældær hors ællær nøt ællær hund ællær huat þæt ær* 79.4; *huat þe ære hældær minni ællær mere* 157.7; *hafæ huat han uil hældær sit ehit, ok lata ut þæt, hin galt, ællær hafa þe samma giald* 193.1. A^2 ligeså: 37.10, 66.1, 93.4, 125.4. – Yngre er formentlig konstruktionen *huat hældær .. ællær: huat hældær þæt gar til þin mæth repe ællær æi* 54.11; 158.2; *huat hældær han kumbær til ællær æi* 185.4. Men konstruktionerne er sikkert i alle tilfælde sekundære, idet det tryktungere *ællær* har fortrængt det tryksvage *ær*, som også er bevaret enkelte steder i håndskrifterne i disse forbindelser.

ær. Spor af konjunktionen *ær* (af ældre *æth(æ)r*, vn. *eðr*) findes i alle de nævnte hss. A^1: *huat hældær minnæ ær meræ* 8.11; *ok æi bort føræ, huærhæn løsæ ær bundnæ* 127.4; ligeså formentlig i det korrumperede *huat sum þæt ær hældær (hors* tilføjer alle andre hss.) *ær nøt ellær annær kost* 194.9; og der er næppe grund til at tvivle på, at

skriveren fejlagtigt har indsat *ok* i *æmuæl i kunungs garþe ok ær ærkebiskops sum annærs bonde* 99.8. – Exx. fra de andre hss.: *huat hældær minnæ ær* (= A^3) *meræ* 8.11; *huat þæt ær hældær hors ællær (ær* $A^{2\cdot3}$ D^1 samt håndskriftet E don. var. 136 fra 1430!) *nøt ællær hund ællær (ær* D^1 og E. don. var. 136; *e* håndskriftet Stockholm B 77 fra 1400–1450) *huat þæt ær* 79.4; her synes det rytmiske så tydeligt bestemmende: *||hors ær |nøt, ||hund ær (e) |huat þæt ær;* A^2: *Hwat sum fathær ær hældær hel ær* (= A^3 D^1) *siukær* 37.7; A^2: *hwat þe ære hældær innan iathurs ællær (ær* A^3) *utan* 39.9; A^2: *hwat fathær ær hældær hel ællær (ær* A^3) *siukær* 40.3; *huærhæn løsæ ær (æra* A^3) *bundnæ* 127.4; *kumma þe før ællær (ær* A^2) *siþæn* 145.2; *huat meræ uarþær sar ællær (ær* A^2) *lyti* 73.5; *tua grannæ ællær þre ællær (ær* F^1) *sua marha* 127.1; og hvor A^2 54.5 har *ællær mer ællær minnæ har* A^3 *ællær mer ær minnæ.* Endelig i en alternativ talforbindelse: *tua grannæ ællær (ær* A^3) *þre* 127.1.

Ud fra ovenstående turde det ikke være dristigt at fastslå følgende udviklingsgang. Ordet *ællær* er et oprindeligt adverbium med betydningen »ellers«, og som sådant forekommer det stadig i Skånske Lov, navnlig i forbindelsen *oc ey ællær* (fx. 37.3, 160.8, 162.5), men også ellers: *for þy at ællær cumbær þæn illæ wiþær* 53.9. Og som alternativ konjunktion har man oprindelig haft **æth(æ)r*, tidligt udviklet til *ær* (jf. dog ndf.), eventuelt *æ* (jf. Stockholm B 77 ovf.: *e*). Der sker nu dette, at *ællær* med – oprindelig – »adverbiel« funktion (»ellers«) trænger ind i de alternative forbindelser og her næsten fuldstændigt fortrænger *ær* (i A^1 kun et svagt spor 99.8, i A^2 145.2). Og herfra trænger *ællær* som normal alternativ konjunktion ind i de disjunktive forbindelser, men har dog i de ældste håndskrifter (jf. at A^3 nu sættes til ca. 1250) ikke overalt og især ikke ved det rytmisk lettere andetled helt fortrængt det ældre *ær.*

At *ær* endnu omkring 1300 dog i det mindste har været kendt i Skåne må vel fremgå af, at en mindre omtænksom skriver ved afskrivning har opfattet et ældre forlægs relative pronomen *ær*, som han åbenbart ikke har kendt, som konjunktion og derfor – da heller ikke dette ord er kurant for ham – ændrer *ær* til *æthæ*, en form han altså må have kendt, eventuelt fra sjællandske eller jyske kilder[5]. Det drejer sig om en skriver i Lund, som omkring 1300 efter et ældre forlæg har afskrevet Skånske Kirkelov i håndskriftet AM 37.4° (betegnet E^1 i varianterne til Skånske Kirkelovs Text 1, DgL.I.821ff.; teksten også trykt som Text 3 DgL.I.874–878): *þættæ ær ræt þæn ær (æthæ* E^1) *sattær uar* 821.1 (teksten 874.1); ligeså 875.25, 876.3, 876.4, 876.6 *(æth)*, 876.10,17, 877.5. I øvrigt anvendes *ællæ* som konjunktion. – Og selv om formen *ær* derefter synes helt forsvundet i skriftsproget, kan ordet jo meget vel være blevet bevaret længe i talesproget. I et brev af 22. aug. 1502, som Esbern Skriver i Markie sender til sin husbond Mourids Nielsen Gyldenstjerne, står: *ther siges, ath her Eskyldh skwlle haffwe faath sin willige; hwath heller thet er til er fra, kan man icke spøre.* I Missiver fra Chr. I.s og Hans's Tid. II. (1914). 182 har den ellers så kyndige og forsigtige udgiver rettet passagen til: . . *hwath heller thet er til e[lle]r fra,*

[5]) Leffler har i Antiqvarisk tidskrift för Sverige. V. (1873–1895). 235f. ligefrem antaget, at skriveren har været jyde (han anvender også konjunktionen *æf, ef*).

men det er jo tænkeligt, at *ær* netop i denne disjunktive forbindelse kan have været fastholdt.

V.

Eriks sjællandske Lov. De ældste håndskrifter, som har interesse i denne forbindelse, er: AM 455, 12°, fra ca. 1300 og skrevet af frater Iohannes Iutæ, antagelig identisk med den frater Johannes dictus Jude i Sorø, som omtales i Sorøbogen 24/1 1298 (DgL. V.xv); teksten er trykt som grundtekst (Text 1) i DgL.V.; Stockholm C 39, ligeledes fra ca. 1300 (betegnet A^2 i varianterne til A^1); de to håndskrifter står tekstligt hinanden meget nær; endvidere Stockholm C 63, fra ca. 1340 (betegnet B^1 i var. til A^1) og Stockholm C 75, fra ca. 1456 (betegnet C i var. til A^1). Citaterne i det følgende henviser til side og linie i DgL.V.

ællær. 1. Adverbium. Som i SkL har adverbiet (»ellers«) også her formen *ællær;* 24.3, 25.9, 91.2, 136.11, 141.5 osv.; *ey ællær* 16.11, 255.9. – Formen *ællers* forekommer tidligst i 1400tallet i yngre hss. som Stockholm C 38 (ca. 1450), Stockholm C $78^1/_2$ (1469), AM 9, 4° (1470), NkS. 1344, 4° (1400–1450) ofl. – Overgang til konjunktion ses fx.: *tha scal han thet dyliæ at han giorthæ ey meræ las æn theræ sæt war mæth loghum. ællær gialdæ scathæn atær* 323.7-9. – 2. Konjunktion. Som alternativ konjunktion er *ællær* (et enkelt sted *ællæ* 243.11) også normen i A^1, men der er såvel i A^1 og A^2 som i enkelte andre håndskrifter tydelige rester af det ældre *ær*, i B^1 af *æth*, og endvidere er de disjunktive forbindelser stærkt forøget. – Exx. på alternative talforbindelser: *at bondæn æruær twa aruæ ællær thre ællær fleræ* 37.7; *Warthær thre ællær fiughræ ællær fleræ* 121.3; *a et thing ællær tu* 148.8; *skrithær atær et ællær tu thing* 163.7; 349.1.

ællær tho. I tilfælde hvor det andet af de sideordnede led, ofte en sætning, betegner en indskrænkning eller en reserverende afgrænsning af det førstnævnte, er dette udtrykt ved adverbiet *tho.* Det er ofte for en nutidslæser vanskeligt at konstatere denne »reservation«, og i Kromans oversættelse (Danmarks gamle Love paa Nutidsdansk. I–III. 1945–1948) er den i almindelighed ikke kommet til udtryk. I visse tilfælde er den dog tydelig nok, fx. *Æn ær thet ey bætræ æn ørtugh silfs ællær tho minnæ* 282.5 (Kroman: »eller endog mindre«); *anti af hanum sialwm a fførstæ thing ællær tho af hans winum* 162.3 (Kroman: »eller også af hans Venner«). Men andetsteds er forbeholdet eller indskrænkningen nærmest »usynlig« og derfor hos Kroman heller ikke noteret (exx. 49.6, 105.6, 138.3, 143.9 osv.), og i dette forhold ligger vel forklaringen på, at vi andetsteds får udviklet en ny konjunktion, *ær tho* eller *ærtho* eller *ætho*, synonymt med *ællær* og *æth* og som disse anvendt i tryksvag stilling. Jf. ndf. om *ær tho* og videre under Valdemars sjæll. Lov og Jyske Lov.

ællær . . ællær er noteret 13 gange[6]): 11.5; *Æn takær han ællær sten ællær ben æller staf ællær stang* 134.2; 162.3; 220.7; *ællær a gatæ stæfnæ ællær a kyrki stæfnæ* 231.1;

[6]) Det bemærkes vedrørende disse talangivelser for formernes forekomst, at jeg kan have overset et og andet sted.

255.3; 258.3; 271.7; 327.9; 328.5; *Æn ær thet ællær ko ællær oxæ* 342.10; 353.1; 365.13. Konstruktionen er svindende i yngre hss., der oftest enten har *anten . . ællær* eller har udeladt første led.

anti/ænti . . ællær. Denne konstruktion, som jo bliver den sejrende, må siges at være normen i A^{1-2} og er noteret 77 gange med overvægt for *anti* (50 gange). I disjunktive talforbindelser fx. *ænti twa ællær ælla thre* 111.6; 148.7; *ænti et ællær tu* 149.5; 163.4; *anti fæm ællær siæx ællær fleræ* 325.8. – Den pronominale prototype foreligger overleveret et enkelt sted i en mærkelig mellemform: *oc scal hin thær fæst hauær anti twiggi full logh for gøræ ællær bøtær* 150.6. – Et andet sted har A^1 (og A^{2-3}) konstruktionen *anti . . anti; Æn ær thet ey anti bætræ æn twa øræ anti en minnæ* 281.9; alle andre hss. retter til *anti . . ællær* (eller *æth*).

hwat . . hældær . . ællær og *hwat hældær . . ællær* er omtrent lige hyppige (noteret henh. 22 og 21 gange). I den første gruppe, omfattende disjunktive spørge- eller betingelsesbisætninger, er nu oftest efter *hwat* tilføjet et understregende »almindeliggørende« *sum: hwat sum thet ær hældær lanæ iorth ællær køpi* 36.5-6, og de sideordnede led er normalt prædikatsled. Den anden gruppe omfatter sideordnede nominal-, verbal- og adverbialled: *hwat hældær man ællær kunæ* 51.11; *hwat hældær han slaar ællær særær man* 53.4; *hwat hældær hun ær mæth ællær ey* 5.4. – *hældær* kan mangle: *hwat thet ær meræ ællær minnæ* 351.2.

Hwærkin . . ællær. Almindelig er nu også den negerende disjunktive konstruktion. Ældst udtrykkes sideordning af negationer ved *ey . . oc ey*, som også stadig forekommer: 170.2-3; *thet war ey mæth hans wit oc ey mæth wiliæ* 202.4; 362.14. Novationer er her *ey . . ællær (ey): at ey gruth giuæn ællær ey bøtær fæst* 84.11, og *um thet ær ey mat ællær thes kyns* 340.12. – I klart disjunktive forbindelser træder nu pronominet *hwærkin* ind. Det forekommer stadig som pronomen: *hwærkæn theræ* 196.8, 210.8; *i hwærkin by* 210.11; 211.2; og overgangen ses i: *Æn barn oc orwitæ mughæ hwerkæn ey gruth giuæ. oc ey botæ fæstning takæ* 86.6-7. Herefter almindeligt: *hwærkin . . oc ey: hwærkin hans kunæ oc ey hans arwngæ* 49.2-3; 73.6-7; 135.3; 147.9; 174.1-2; *Æn ær hwærkin husbondæn hemæ oc ey husfrøn* 267.8; 268.1-2, 287.6 osv. (noteret 15 gange). Og herfra endelig positiv sideordning: 46.9–47.1; *hwærkin mæth bøtær ællær mæth sæliæn ællær mæth gift* 60.7; 61.3,4; 163.6; *hwærkin huth ællær huld* 323.5; *hwærkin lathæ sathlæ ællær silæ* 341.13, osv. (noteret 14 gange).

ær. Denne oprindelige konjunktion er i A^1 bevaret 13 (14?) steder. A^1 følges næsten alle steder af A^2, der yderligere har formen i det mindste et sted til, og foruden dette følger i enkelte tilfælde også B^1 og C og enkelte andre hss. med. Bortset fra to steder (*Ær bondæn ær husfrøn ællær bruti æller deyæ at kyrkiæ* 269.1; 280.5) er forbindelserne enten talforbindelser eller klart disjunktive, altså med konjunktionen i tryksvag eller trykløs stilling. *Kumær swa at bondæn hauær gift ut sinæ sy̨nær, en ær* (= A^2B^1C) *twa ær* (= A^2C) *thre* 26.2; *anti en man ær* (= A^2) *twa ællær thre* 282.2-3; *Æn ær oc anti bezæl ær* (= $A^{2.3}$) *hwærskyns sum thet ær* 134.5; *swa at ænti at thet hauer swa børnæ ægn wæræt at thet scal atær gangæ mæth loghum. ær* (= A^{2-7} $B^{1-3.7}$) *nokær the lund ællær cumith* 237.7-9; *ænti man ællær ær barn* 192.7 (i udgaven har jeg rettet

til *ænti man ællær barn*, men burde vel hellere have rettet til *ænti man ær barn*); *hwat sum thet ær hældær nat ær* (= $A^2B^{1.2}$) *um dagh* 189.3; *hwærkæn oxæ ællær ko ær* (= A^2) *hæst* 187.7-8; *ænctæ skapæth clæthæ ællær fætlæth swærth. oc skæft øxæ ællær hors ær* (= $A^{2.3.14}$) *nøt* 340.2-3. 191.3 er teksten i A^1 korrupt: *anti ær fæ* (jf. varr.) og 231.6 *um thet ær swa smat ær* (= $A^{2-4.7-9}B^{1-3}$) *hwat sum thet ær hældær scoghog ællær annæt* kan det jo være præsens (»er«), om end de fleste andre hss. har *ællær*. Endelig har $A^{2.3.7}$: *hwat hældær fæthærns ær møthærns* 293.3.

ær tho. Jf. *ællær tho* ovf. *tha takæ the alt iafnt hwat sum thet ær. ællær iorth ær* (= $A^{2.7}B^7C$) *tho fæ munæ; anti for doplæt ællær for druckit ær* (= A^2) *tho for slaghæt* 67.2. – I håndskriftet B^{12} (Uppsala. De la Gardie 46 fra 1400tallet) synes forbindelsen *ær tho* eller sammenskrevet *ærtho* at forekomme ret almindeligt: 47.6 *ællær tho] ærtho swa;* 158.2 *ællær tho] ær tho* og ligeså 161.3, 165.8, 245.4. Formen findes også i A^{15} (Uppsala. De la Gardie 62, skrevet 1499 af Johannes Nielsen, præst i Melby, Strø hrd. – efter Henning Gris's håndskrift, der var skrevet af Niels Mikkelsen Jyde, som har skrevet A^{12}, GkS 3132, hvorfra formen dog ikke er registreret) og A^{14} (AM 22,4 fra slutn. af 1400tallet): *ær tho (ærtho* A^{15}, *ærthe* A^{14}) 33.10.

ær ællær. Jf. vn. *eða ella*. Kun et sted forekommer denne formentlig med *ær tho* synonyme forbindelse: *at han ær utæn rikis ær ællær utæn landz* 280.5.

æth. Håndskriftgruppen B^{1-4} har et overordentlig stort antal steder konjunktionen *æth* i stedet for *ællær* eller *ær* (i DgL. V er disse varianter kun medtaget i variantapparatet indtil s. 202). Hovedhåndskriftet B^1, Stockholm C 63, er fra 1340; en afskrift er B^2, Stockholm C 64, skrevet i slutn. af 1400tallet i Skovkloster af samme skriver, som (1497) har afskrevet B^{18} (GkS 3130), der imidlertid ikke bruger formen. B^3, GkS 3123 fra 1450–1500, har været forlæg for B^4, Stockholm B 88, skrevet i Malmö 1523–24. $B^{3.4}$ har dog mange steder igen udskiftet *æth* med *ællær*. At $*B^{1-4}$ har haft *ær* (og ikke *æth(æ))* synes at fremgå af 26.2-3, hvor det har glippet for skriveren af $*B^{1-4}$ at rette. Stedet *en ær twa ær thre* er af skriveren opfattet som *æn* (= men) *ær* (= er) *twa æth thre*, At der imidlertid forud for $*B^{1-4}$ må have eksisteret et led i overleveringen (fx. $*B^{1-6}$ eller $*B^{1-7}$, se stemma i DgL.V), der har haft konjunktionen *ællær*, som altså ofte rettes til *ær*, synes at fremgå deraf, at denne skriver ubetænksomt også et par steder har rettet adverbiet *ællær* til *ær*, senere (i $*B^{1-4}$) igen rettet til *æth*, se således 312.1 *hwat sum ællær (æth* $B^{1.2}$) *with hennæ warthær giort*, og 134.2 *Æn takær han ællær (æth* $B^{1.2}$) *sten ællær (æth*$B^{1.2}$) *ben ællær (æth* $B^{1.2}$) *ællær (æth* $B^{1.2}$) *stang!* – Som exx. på forekomsten af *æth;* 4.2, 33.10, 49.6, 50.2, 51.10,11, 53.4, 54.1, 60.7 osv.

Også for Eriks sjællandske Lovs håndskrifter synes det at gælde, at konjunktionen tidligst har været et $*æth(æ)r$, bevaret i ganske enkelte tilfælde, især i disjunktive forbindelser, som *ær*, men i øvrigt ellers fortrængt af det oprindelige adverbium *ællær*, der er norm også i de disjunktive forbindelser, det svindende *ællær . . ællær*, de sejrende *anti/ænti . . ællær, hwat . . hældær . . ællær, hwat hældær . . ællær* og nu også *hwærkin . . ællær*. Derudover spores i forbindelsen med et reserverende adverbium *tho; ællær tho* og *ær tho* grundlaget for dannelsen af en ny synonym konjunk-

tion. Endelig synes en håndskriftgruppe at have bevaret en konjunktion *æth*, vel udviklet af et ældre *æthæ*. Man kunne gisne på, at denne sidste gruppe repræsenterede et vestsjællandsk reliktområde (B^2 er fra Skovkloster, hvor forlægget B^1 altså også må have været; *tulletre* osv. er vistnok ikke afhjemlet fra Vestsjælland). Men materialet er for spinkelt til at en afgørelse kan træffes, og snarere forholder det sig således, at formerne her – som ved Valdemars sjællandske Lov – er kommet ind fra en jysk skriver.

VI.

Valdemars sjællandske Lov. For denne tekst er valgt den såkaldte »yngre redaktion«, som er overleveret i de ældste håndskrifter, til dels de samme som indeholder EL. Ældst er AM 455,12°, fra ca. 1300 (A^1) trykt som grundtekst i DgL. VIII. Videre Stockholm C 63 (ca. 1325) (betegnet A^2 i var. til A^1; en lakune i A^1, DgL. VIII.252.18 – 266.5 er udfyldt efter A^2), AM 26,8, ca. 1350–1400 (B^1) og Stockholm C 39, ca. 1300 (C^1). Citaterne i det følgende henviser til side og linie i DgL. VIII.

ællær. 1. Adverbium: 307.9, 332.11 osv.; *oc ey ællær* 302.12, 323.4; *oc ællær ey* 335.1. – Formen *ældær* én gang 334.1. Formen *ællærs*, der ellers først forekommer i 1400tallet i yngre hss., synes afhjemlet i C^1 en gang: 335.1 *oc ællær* (*ællærs* C^aofl.) *ey*. 2. Konjunktion. *ællær* er vel som i EL alm. brugt såvel i alternative som disjunktive forbindelser, men konjunktionen *ær tho* har en ikke ringe frekvens. Uden hensyn til forbindelser er *ællær* noteret 216 gange, *ællær tho* 3, *ær tho* 71, *ær* 8 gange og *æth* 1 gang i A^1. – Alternative talforbindelser: *twa men ællær thre ær tho flere* 303.9; A^2: *fæm børn ællær sæx* 253.14.

ællær tho; 271.11; 305.10; *dræpær mannæn horkarlæn ællær tho horkunæn mæth hanum* 305.15. – B^1: 284.5. – A^2: 258.5; 259.10; 265.1.

ællær . . ællær, enten . . eller. *Warthær man sæctæth um thiufnæth ællær foræ half marc ællær mæræ* 354.7; 342.8. Jf. *ællær . . ær tho* ndf. – Konstruktionen svindende i yngre hss.

anti . . ællær. Formerne i A^1 veksler mellem *anti* (overvejende) og *ænti* (fx. 249.1; 355.7), *anthæ* (fx. 270.9; 300.3), *anthi* (299.2), *antæ* (293.12; 297.3; 339.10), *ændæ* (271.2) og *ænthe* (273.3). – A^2: *anti en lot ællær twa* 260.8-9.

hwat . . hældær (*hællær* 267.2, 284.10, 333.13) *. . ællær* og *hwat hældær . . ællær. Hwat the æræ hældær i fælugh mæth thæm ællær vtæn* 262.7; 294.8; 321.7 osv. – *hwat hældær thet gangær thik til mæth rep ællær ey* 334.15; 340.2. – Det almindeliggørende *sum* er kun noteret 2 gange: *Hwat sum fathær ær hældær hiæl ællær siuch* 323.7, 314.6.

hwærkæn . . ællær, noteret 2 gange. *hwærkæn foræ iorhd ran ællær for scogh ran ællær for witsthor* 320.13; 252.2. – *hwærkin . . oc ey* 3 gange: 287.15; 353.10; A^2: 258.17. – *hwærkin ey . . oc ei* 348.1.

ær. Konjunktionen er kun overleveret 8 steder og allevegne i disjunktive forbindelser: *ænthe sin brothær ær sin sustær ællær bathæ* 273.3; *hwat thet ær hældær en coll ær twa ær tho thre* 275.4; 298.11-12; *hwat hældær the æræ innæn iathærs ær utæn* 324.15; *anti bæriæ ællær hoggæ ær annæt nokæt at gøræ 340.12; Æn slar thrællæn atær gen.*

ællær takær i har. ær thæskyns nokæth 343.11-12; *hwærkæn thrællæn ær børnæn* 348.11; 361.3.

ær tho. Skønt grundteksten her (A^1) er fra samme håndskrift som grundteksten i EL, nemlig AM 455,12°, er teksternes anvendelse af *ær tho* højst forskellig, idet *ær tho* forekommer i denne kortere tekst (VL) ikke mindre end 73 gange. Vel kan der i enkelte tilfælde foreligge »reservation«, men i almindelighed fungerer *ær tho* ganske synonymt med *ællær*, forekommende såvel i simpel (også alternativ) som i sammensat disjunktiv forbindelse. I simpel forbindelse noteret 30 gange: *i øuræ hól ær tho i næthræ* 293.15; *frøls man ær tho annøgh man* 301.2; *a gruth gifuæn ær tho a bøtær fæstæ* 309.12; *minnæ ær tho meræ* 332.3 osv. Også i C^1 (Stockholm C 39), fx. 258.5; 260.4,5 (A^2 har begge steder *ællær*). – I dobbeltleddet forbindelse: *warthær man ut slagæt ællær hoggæt ær tho stungæt et øghæ* 284.10; 285.7,14; 286.6 osv., noteret 21 gange. Derimod ses aldrig *ær tho* som første led. Man må heraf slutte, enten at der for den skriver, som har indført konjunktionen, har eksisteret en trykforskel, med *ær tho* som den tryksvageste konjunktion, eller også at han har anvendt den som en stilistisk variation. – *anti (. . ællær) . . ær tho*: *the aruæ mal thær anthæ kumær mællæn sʉzkæn ær tho mællæn styupfathær oc styupbørn* 271.12-13; 293.12, 299.8 osv., noteret 12 gange. – *hwat thet ær hældær iorth ær tho annæt fæ* 273.12; 275.4; 290.11. – *hwat hældær thet ær i fælugh mæth hennæ ær tho utæn* 267.2-3; 267.5-6; 284.10; 285.1-2. – *warthær af hoggæt ællær halft øræ ær tho sumt* 285.11-12; 309.5-6. – *thet war hwærkæn wæthscøth ær tho wærældscøth* 340.6; 266.14. – Vi har da her den nye konjunktion *ær tho* i fuldt flor, og vil man ikke antage, at både A^1 og C^1 er afskrevne af jyder (begge har bevaret det jyske 1. pers. pron. *ac* eller *æc;* 268.3 *ac* A^1C^1, 270.5 *æc* A^1, *ak* C^1, 271.14 *æc* A^1, *ak* $A^{2\cdot3}C^2$, 273.14 *æc*, 275.7 *æc*, 278.4 *æc*, 293.13 *æc* A^1, *ak* C^2, 333.2 *æc* (1 og 2); og C^1 har *ak* over for A^2's *iæk* 254.14, 255.1, 257.11 og 261.13; jf. 261.8 *æk* A^2, *ak* C^1), må disse og andre jyske former stamme fra et fælles forlæg *A^1C (se stemma DgL. VII.LIII). Det tør i al fald hævdes som sandsynligt, at formen er jysk. Jf. også påberåbelsen i kap. 13 (272.10) af jysk lov (hvor ældre redaktion nævner *syælanzfaræ logh*, DgL. VIII.32.9). – Det kan endelig nævnes, at hs. AM 24,40 (D^1 i VL. ældre redaktion, DgL.VIII.1 ff., trykt som Text 2 DgL.VIII.105 ff.) også i stor udstrækning anvender *ær tho*, ligesom det har det jyske 1. pers. pron. *ac* (VIII.112.7, 114.7, 116.25,28)

æth. Denne form findes i A^1 kun overleveret et sted: *æruær hun sithæn fathær æth* (= C^1) *mothær* 252.14. Jf. at *æth* ikke findes i EL A^1. – Derimod er konjunktionen almindelig i $A^{2\cdot3}$: *tha ma han hwærkæn heel æth sivk giuæ kirki æth clostær æth biscop æth præst ællær nokær annæn man* 264.8; *æn om biscop ællær clostær æth kirki kallær a* 264.10; 274.3 var.; og i forbindelsen *æth tho* er det vist gennemført i stedet for A^1's *ær tho*, se 266.5 »*ær tho*] *æth tho* $A^{2.3}$ (sål. også i det flg. i disse hss.)«; 284.6 var. – $A^{2.3}$ er de samme hss. som $B^{1.2}$ i EL, Stockholm C 63 og C 64. Da Stockholm C 64 er en afskrift af Stockholm C 63, men ikke selv har brugt *æth* (jf. ovf. om GkS 3130), synes det altså at være skriveren af Stockholm C 63 eller dettes forlæg, som har indført konjunktionerne *æth* og *æth tho*. Og der kan næppe være tvivl om, at vi her igen møder en jysk skriver.

Ludvig Holberg: Ulysses von Ithacia. Udg. af Dansklærerforeningen ved Brorson Fich. – *Jens Holt:* A propos de la Corella Linguistica. Quelques problèmes des études hittites. Særtr. af Bibliotheca Orientalis. – *Carsten Høeg:* Vester Svendstrup å. Rustale holdt den 4. okt. 1958 i Studenterforeningen. – *Ingemar Ingers:* Ortnamn i Malmö. II. Særtr. af Malmö Fornminnesförenings årsskrift. 1958. – *Ragnvald Iversen:* Stedsnavnstolkninger for påskeskiløperne fra Trondheim og Trøndelag. Særtr. af Trondhjems turistforenings årbok. 1958. – *Jakob Jakobsen:* Greinir og ritgerðir. 1957. – *Assar Janzén:* Scandinavian Place Names in England. II. Særtr. af Names. – *Ture Johannisson:* Tendenser i nutida svensk ordbildning. Særtr. af Modersmålslärarnas Förening. Årsskrift 1958. – *K. Friis Johansen:* Eine Dithyrambos-Aufführung. (Arkæol.-Kunsthist. Meddelelser, udg. af Det kgl. da. Videnskabernes Selskab). – *J. Prytz Johansen:* Studies in Maori Rites and Myths. (Vid. Selsk. Hist.-filosof. Meddelelser Bd. 37. 4). – *Allan Karker:* Nordiske talord i dansk. Historie og vejledning. (Dansk Sprognævns skrifter 2). – *A. Kr. Kjeldahl:* Niels Krowt aa Frederik den VII. 1952. – *Trygve Knudsen* and *Alf Sommerfelt:* Principles of Unilingual Dictionary Definitions. Særtr. af Proceedings of the VIII International Congress of Linguists. – *Bjørn Kornerup:* Kirkehistorie og Historie. – Bibliografi over Bjørn Kornerups Forfatterskab (Kirkehistoriske Samlinger). – *David Kornhall:* Den fornsvenska sagan om Karl Magnus. Handskrifter och texthistoria. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. 15). – *Johs. E. Tang Kristensen:* Omkring nogle Blicherutgaver og deres forlæggere. Særtr. af Bogvennen 1958. – *Sven Møller Kristensen:* Digtning og livssyn. – *Johs. Kristiansen:* Mues Sæjj. Jyske digte. – *Kroman, Erik:* Privatarkiver før 1660 i Rigsarkivet ved ..... Udgivet af Rigsarkivet 1948. (Vejledende Arkivregistraturer VIII). – *Paul Krüger:* Honoré de Balzac. (Natur och kultur). – *Harald Langberg:* Clausholms bygningshistorie. 1958. – *Aksel Lassen:* Skæbneåret 1659. – *Niels Levinsen:* Folkeeventyr fra Vendsyssel. Udg. af Laurits Bødker. – Den danske kirkehistorie. VII. P. G. Lindhardt: Tiden 1849–1901. – *Nat. Lindqvist:* Tvenne almanackstermer. Særtr. af Nysvenska studier årg. 37. – *Samme:* Hjalmar Lindroth. Særtr. af Kungl. Gustav Adolfs Akademiens minnesbok 1942–1957. – *Samme:* Erik Noreen. Særtr. af Kungl. Gustav Adolfs Akademiens minnesbok 1942–1957. – *K. G. Ljunggren:* Hyarcinathorp – Hjärnarp. Særtr. af Sydsvenska Ortnamnssällskapets årsskrift. 1957–58. – *Angus McIntosh:* The Analysis of Written Middle English. Særtr. af Transactions of the Philological Society. 1956. – *Hugo Matthiessen:* Tjele. Et Afsnit af den ufuldendte Bog om Blicher. – *Michelsen, P.:* Danish Wheel Ploughs. An Illustrated Catalogue. Publications from the International Secretariat for Research on the History of Agricultural Implements. National Museum, Copenhagen, No. 2, 1959. – *Erik Moltke:* Jon Skonvig og de andre runetegnere. II. Skildring og kommentar. (Bibliotheca Arnamagnæana. Supplementum Vol. II). – Óláfs saga Tryggvasonar en mesta. Udg. af Ólafur Halldórsson. (Editiones Arnamagnæanæ. Series A. vol. 1). – *Pedersen, Axel H.:* Byggeriets retlige og økonomiske organisation. 3. omarbejdede udg. 1958. – *Jens Rasmussen:* La prose narrative française du XVe siècle. – *Knud Sand:* Erindringer fra et langt liv. 1958. – *Else Kai Sass:* Tanker om den kunstneriske oplevelses karakter. Særtr. af Hilsen til Otto Gelsted. – *Gudmund Schütte:* Gotthiod und Utgard. I–II. 1935–36. – *Didrik Arup Seip:* Dagnavnet søndag i norsk. Særtr. af Den offisielle Almanakk 1959. – *Samme:* Aktuelle spørsmål i norsk språkutvikling. – *Samme:* Norsk riksmålsordbok. Særtr. af Samtiden. – *Samme:* Norskhet i språket hos Hans Egede og hans sønner. Særtr. af Minneskrift om Hans Egede. – *Samme:* Om et norsk skriftlig grunnlag for Edda-diktningen eller deler av den. Oslo, 1958. (Særtryk av Maal og Minne). – *M. I. Steblin-Kamenskij:* Scandinavian Breaking from a Phonemic Point of View. Særtr. af Studia Linguistica. 1958. – *Vagn Steen:* Modern språkvetenskap. (Göteborg Handels- och Sjöfartstidning 20/2 1959). – *Samme:* Gruk og tosserier. (Holbæk Amtstidende 3/2 1959). – *Samme:* Madglad gammel digter – Jacob Knudsen Schandrup. (Særtr.) – *Samme:* Samnordisk ordbok. (Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 25/2 1959). – *Samme:* Tekstgennemgang i dansk mellemskole. Særtr. af Modersmålslärarnas förening. Årsskrift 1958. – *Axel Steensberg:* Parallel Ploughing with alternately Sloping and Upright Ard in Columella. Særtr. af Folk-Liv. 1957–1958. – *Steffen Steffensen:* De er skjøn i æ Enng. 1958. – *A. Stender-Petersen:* Jordanes beretning om goternes udvandring. Særtryk af Kuml 1957. – *J. Chr. Svabo:* Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781 og 1782. Udg. af N. Djurhuus (Selskabet til udg. af færøske kildeskrifter og studier). – *J. Svennung:* Anredeformen. Vergleichende Forschungen zur indirekten Anrede in der dritten Person und zum Nominativ für den Vokativ. (Skr. utg. av Kungl. Hum. Vetenskapssamfundet i Uppsala. Bd. 42). – *Hans Christian Sørensen:* Studies on case in Russian. (Det lærde Selskabs Skrifter. Humanistiske skrifter). – *John Kousgård*

← fortsættes

Sørensen: Danske bebyggelsesnavne på -sted. – *Leonora Christina Ulfeldt:* Jämmers minne. Udg. af Bertil Molde. (Natur och kultur). – *Erik Ulrichsen, Jørgen Andersen* og *Bjørn Rasmussen:* Lyd og billede (Berlingske Leksikon Bibliotek. 1). – *Erik Wellander:* Juristsvenska. Særtr. af Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund. 1958. – *Sven Werner:* Kerneenergi i industri og samfund. (Berlingske leksikon bibliotek 4). – *Elias Wessén:* Svensk språkhistoria. I. Ljudlära och ordböjningslära. 5. uppl. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology. 17). – *Samme:* Svensk språkhistoria. II. Ordbildningslära. 3. uppl. – *Samme:* Det fattiga hemmet och det ensamma trädet. Till tolkningen av ett par strofer i Havamal. Særtr. af Svio-Estonica. XIV. – *Samme:* Våra folkmål. Femte upplagan. – *Ole Widding:* Ave Maria eller Mariuvers i norrøn litteratur. Særtr. af Maal og Minne. – *Vide, Sten-Bertil:* Den nya tiden – Det nya språket. Særtryck ur Rig 1958. – *Svend Aakjær:* Danmarks opdagelse. Særtr. af Nordisk tidskrift. – *Samme:* Forord (om Johan Skjoldborg). Særtr. – *Ivar Aasen:* Brev og dagbøker. Ved Reidar Djupedal. Bd. II. Brev 1862–1896. – Acta Jutlandica. XXX. – Anderseniana. 2. Rk. IV. 2. – Avhandlinger utg. av Det norske Videnskaps-Akademie. 1957. II. Hist. fil. klasse. – Beretning fra Studenterrådet ved Københavns Universitet. 1957–58. – Bibliografi over dansk folkekultur. Udg. ved L. Bødker, B. Holbek og H. Rasmussen. – Bogvennen. 1958. – Breve fra og til Adam Oehlenschläger 1809–1829. IV. 1. – Budkavlen. Årg. XXXVI. 1957. 1–4. – Classica et Mediævalia. XIX. 1–2. – Danmarks gamle Folkeviser. X. 5. – Danmarks Riges Breve. 1. Rk. 4. Bind 1200–1210, ved Niels Skyum-Nielsen. – Danmarks Riges Breve. 3 Rk. I. 1340–1343. – Dansk Sprognævn. Årsberetning 1957/58. – Diplomatarium Danicum. 1. Rk. IV. 1200–1210. Udg. af Niels Skyum-Nielsen. – Diplomatarium Danicum. 3. Rk. I. 1340–1343. – Folk-Liv. 1957–1958. XXI–XXII. – Folk-Liv. Register til Tom. I–XX. – Folkeminder. 4. hefte. 1958. – Fortegnelse over stednavne i Århus og Skanderborg amter. Udg. af Stednavneudvalget. – Fortid og Nutid. XX. 4. – Fra Viborg Amt 1958. – Let tilgængelig fransk poesi. Udg. af Hans Mølbjerg. – Fynske aarbøger. VI. 3. – Gammalsvenskbydokument. Utg. av Alexander Loit och Nils Tiberg. (Skr. utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien. 31). – Grundtvigstudier. 1958. – Gutenberghus årsskrift 1958. – Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälles handlingar. Bihang (76). – Høng Eksamenskursus. Aarsskrift. 1958. – Islande-France. Reykjavik. 1956–1958. – Jyske Samlinger. Ny række. IV. 4. – Kancelliets Brevbøger 1635–36. – Kancelliets Brevbøger 1637–39. – Kancelliets Brevbøger 1642–1643. – Keramik. Fra Frilandsmuseets samlinger. Nationalmuseets 7. afdeling. Kbh. 1959. – Kommissionen til undersøgelse af de i dansk privateje bevarede kilder til dansk historie. Beretning 1957. – Kulturhistorisk Leksikon. III. – Kuml. 1957. – Kungl. Hum. Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok 1955–56: 2. – Kungl. Gustav Adolfs Akademiens minnesbok 1942–1957. Utg. av Jöran Sahlgren. – Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens årsbok 1958. – Language. Vol. 34.2 + Supplement; Vol. 34.3 + Suppl.; Vol. 34.4 – Maal og minne. 1957. Hefte 3–4, 1958. 1–2. – Modermålslärarnas förening. Årsskrift 1958. – Møder med danske digtere. Fra Holger Drachmann til Martin A. Hansen. Gyldendals Julebog 1958. – Namn och bygd. Årgang 46. 1958. – Norden och kontinenten. Föredrag och diskussioner vid Trettonde nordiska folklivs- och folkminnesforskarmötet i Lund 1957. (Skrifter från Folklivsarkivet i Lund. Nr. 3). – Nordisk universitetskonference. Kbh. 1958. Rapport. – Norsk tidsskrift for sprogvidenskap. XVIII. – Norsk tidsskrift for sprogvidenskap. Suppl. Bind V. – Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo. Årsbok 1957. – Nämnden för svensk språkvård. Årsberättelse för 1958. – Orbis VII. 2. – De gammeltestamentlige pseudoepigrafer. 3. Hæfte. – Registrant over N. F. S. Grundtvigs papirer. VII–VIII–IX–X–XI–XII. – Den danske rimkrønike. II. Danske fragmenter. Udg. af Helge Toldberg. – Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok. 1957. – Skånes ortnamn. Serie A Bebyggelsenamn Del 1 Albo Härad av Bertil Ejder. Lund 1958. – Skrifter utg. av Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo. 1957. Hist.-fil. klasse. I–II. – Sokkelund herreds tingbøger. 3.–4. Hefte. Udg. ved Ole Krarup Pedersen. – Speculum Obsidionis Eller Lejrs Spegl. Udsendt af bibliotekar, cand. mag. Erik Dal, Rosenkilde og Baggers Forlag. – Sprogforeningens årsberetning 1957–58. – Studier i nordisk språkvetenskap från Lunds Universitets Institution för nordiska Språk och Landsmålsarkivet i Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap). – Svenska landsmål. 1958. H. 1–4. – Svenska landsmål. H. 273 (Carin Pihl: Livet i det gamle Överkalix). – Sønderjyske årbøger. 1958. 2. halvbind. – Upplands runinskrifter. Granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson. IV. 3. – Varbergs Museum. Årsbok 1959. – Vetenskaps-Societeten i Lund. Årsbok 1957. – N. Zahles Seminarium. 1959. – Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte. Herausgegeben von Olaf Klose. Band 83. Neumünster 1959. – Aarhus Universitet. Årsberetning. 1957–58. – Aarhus Universitets matrikel 1958–59.

AARHUUS STIFTSBOGTRYKKERIE 5.59